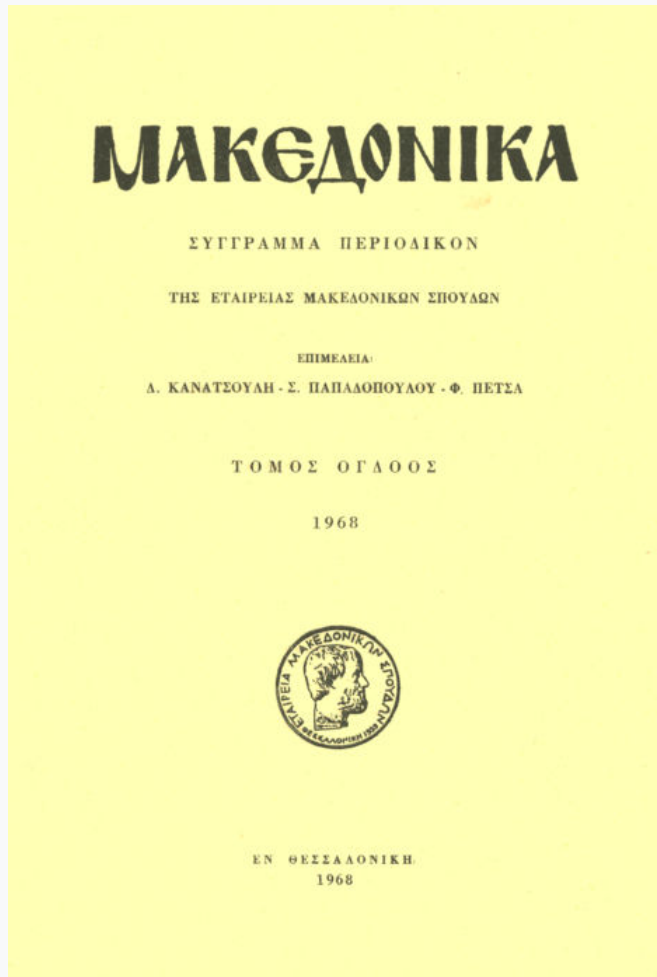

Μακεδονικά

Τόμ. 8, Αρ. 1 (1968)

Δημοτικά τραγούδια του Μακεδονικού Αγώνα

Δημήτριος Α. Πετρόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.309](https://doi.org/10.12681/makedonika.309)

Copyright © 2014, Δημ. Α. Πετρόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πετρόπουλος Δ. Α. (1968). Δημοτικά τραγούδια του Μακεδονικού Αγώνα. *Μακεδονικά*, 8(1), 323–364.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.309>

ΔΗΜΟΤΙΚΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΟΥ ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΟΥ ΑΓΩΝΑ

Βαθυστόχαστη ή ελληνική ποίηση και ή πεζογραφία που έχουν για θέμα τους ένα από τα πιο συνταρακτικά και τα πιο αίματηρά ελληνικά γεγονότα των αρχών του αιώνα μας, τον Μακεδονικό αγώνα. Αίμα και δάκρυ στάζουν οι πολυάριθμες σελίδες τους, γραμμένες από δοκίμους ποιητές και συγγραφείς. Από κοντα έρχεται, σά γερασμένη και πολυπικραμένη αδελφή, ή ποίηση του λαού, για νά τραγουδήσει και κλάψη και αυτή με τη σειρά της τον άνθρωπο, τον πατριώτη, που θυσιάστηκε στον αγώνα. Δεν έχει τις πτήσεις της λογίας ποιήσεως· μιλάει σε μιά γλώσσα άλλης εποχής, της εποχής της κλεφτουριάς. Έχει όμως και ανατάσεις και δεν της λείπει ή ελικρίνεια.

Τήν ποίηση αυτή, σε όλες της τις μορφές, θέλει ή μελέτη αυτή να παρουσιάση όσο το δυνατό ολοκληρωμένη. Γι' αυτό το σκοπό δημοσιεύονται παρακάτω, με ιστορικές και κριτικές σημειώσεις, 56 ποιητικά κείμενα αναφερόμενα στο Μακεδονικό αγώνα. 30 από αυτά προέρχονται από άδημοσίευτα χειρόγραφα του Κέντρου Έρευνας της Έλληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών και από δική μου συλλογή· τά άλλα 26 αναδημοσιεύονται από παλαιότερα βιβλία ή μελέτες.

Στο προεισαγωγικό τουτο σημείωμα αισθάνομαι τήν υποχρέωση να ευχαριστήσω εκείνους που βοήθησαν στην περισυλλογή των τραγουδιών, και ιδιαίτερα τον διευθυντή του Κέντρου Έρευνας Έλληνικής Λαογραφίας καθηγητή κ. Γ. Κ. Σπυριδάκη, που παρεχώρησε τά συγκεντρωμένα στο Κέντρο τραγούδια, τον κ. Στέφανο Ήμελλο, συνεργάτη του ίδιου Κέντρου, που πρόθυμα βοήθησε στην άντιγραφή των κειμένων, και τον διευθυντή του Ίδρύματος Μελετών της Χερσονήσου του Αίμου κ. Βασίλειο Λαούρδα, που έθεσε στη διάθεσή μου τή σχετική βιβλιογραφία.

Κάθε φορά που ασχολούμαι με ιστορικά δημοτικά τραγούδια, μου έρχεται στο νοῦ ή γνώμη του Άριστοτέλη για τή διαφορά μεταξύ ποιήσεως και ιστορίας : «... φιλοσοφώτερον και σπουδαιότερον ποιήσις ιστορίας ἐστίν· ή μὲν γάρ ποιήσις μᾶλλον τά καθόλου, ή δὲ ιστορία τά καθ' ἕκαστον λέγει»¹. Σύμφωνα με τή σοφή αυτή παρατήρηση του μεγάλου Σταγειρίτη, δεν θά πρέπει να περιμένη κανείς ιστορικές ακρίβειες και λεπτομέρειες από

---

1. Ποιητική 1451α.

τὴν ἀνάλυση δημοτικῶν ποιητικῶν κειμένων, ἀλλὰ τὰ «καθόλου», τὴν ἀπήχηση πού εἶχαν στὴν ἐποχὴ τους τὰ ἱστορικὰ γεγονότα καὶ οἱ ἐνέργειες ἱστορικῶν προσώπων. Ὁ ἀληθινὸς ποιητὴς δὲν ἀραδιάζει γεγονότα σὲ στίχους, ὅπως ὁ κρητικὸς ριμαδόρος, ἀλλὰ συγκινεῖται ἢ ἐνθουσιάζεται ἀπὸ ὅσα βλέπει καὶ ἀκούει καὶ τὴ συγκίνηση καὶ τὸν ἐνθουσιασμό του ἔρχεται νὰ ἐξωτερικεύσει σὲ λίγους, ἀλλὰ ἐκφραστικούς στίχους, στίχους χαρᾶς ἢ στίχους λύπης, εἴτε γιὰ νὰ ἐπαινέσει καὶ νὰ ἐξυμνήσει κάποιο ἥρωικὸ πρόσωπο ἢ ἥρωικὴ πράξη, εἴτε γιὰ νὰ θρηνήσει γιὰ κάποια μεγάλη ἀπώλεια ἢ συμφορά. Ἔτσι μὲ τοὺς στίχους του παραδίδει στὴν αἰωνιότητα κάτι πού συνεκλόνησε τὸν συναισθηματικὸ του κόσμο.

Τὰ ἥρωικὰ τραγοῦδια δὲν γίνονται σὲ ὅλες τὶς ἐποχές, ἀλλὰ μόνον σ' ἐκεῖνες πού τὶς διαπνέει ἥρωικὸ πνεῦμα, πού χαρακτηρίζονται ἀπὸ μεγάλα γεγονότα, τὰ ὁποῖα βαρύνουν πολὺ στὴν πλάστιγγα πού καθορίζει τὴ μοῖρα τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἔθνων. Ἀπὸ τέτοια ἥρωικὴ ἐποχὴ προέρχονται τὰ ἀκριτικά καὶ τὰ κλέφτικα τραγοῦδια. Ἡρωικοὶ εἶναι καὶ οἱ χρόνοι, γιὰ τοὺς ὁποίους γίνεται λόγος στὴ μελέτη αὐτή. Προηγούνται καὶ προπαρασκευάζουν τοὺς βαλκανικοὺς πολέμους τοῦ 1912-1913, πού ἔκριναν ἀποφασιστικὰ τὴν τύχη τοῦ βορείου ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ καὶ τῶν ἄλλων παραμεθωρίων βαλκανικῶν λαῶν.

Μετὰ τὸν ἀτυχῆ γιὰ τὴν Ἑλλάδα πόλεμο τοῦ 1897 μαρasmus καὶ πολιτικὴ ἀπογοήτευση κυριαρχοῦν στὴ χώρα μας. Ἡ ἀπογοήτευση ὅμως αὐτὴ φέρνει καὶ τὴν ἀντίδραση τῶν ζωντῶν στοιχείων τοῦ ἔθνους. Ἀνάταση καὶ προθυμία γιὰ θυσίες καὶ ὀλοκαυτώματα διακρίνουν πολλοὺς νέους τῆς ἐποχῆς αὐτῆς. Γειτονικοὶ βαλκανικοὶ λαοί, Ἑλληνες καὶ Βούλγαροι, κάτω ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ «μεγάλου ἀσθενοῦς», τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, διαβλέπουν τὸ τέλος τοῦ διεφθαρμένου καὶ σὲ παρακμῆ πλέον κυριάρχου, καὶ ἀγωνίζονται νὰ ἐπωφεληθοῦν ἀπὸ τὴν πτώση του καὶ νὰ διαφεντεύσουν ὅσο τὸ δυνατόν εὐρύτερο μακεδονικὸ χωρὸ. Μὲ τὸν ἐπίζηλο γιὰ τοὺς νέους τίτλο τοῦ «Μακεδονομάχου» ξεκινοῦν ἐθελοντικά Ἑλληνες ἀπὸ ὅλες τὶς γωνιές τῆς ἐλεύθερης ἑλληνικῆς γῆς, ἀπὸ τὰ βόρεια ὡς τὰ νότια ἄκρα τῆς ἑλληνικῆς χερσονήσου καὶ, ἀρματωμένοι ψυχικὰ καὶ ὑλικά, προχωροῦν πρὸς τὴ χώρα τῶν ὄνείρων τους, τὴν γῆ τῆς ἐπαγγελίας, τὴ Μακεδονία. Ἡ ἔθνικὴ τους ἱστορία τοὺς φωτίζει καὶ τοὺς φανατίζει ἢ συναισθηση τοῦ δικαίου των. Τίποτε δὲν μπορεῖ νὰ τοὺς κλονίσῃ τὴν πίστη, ὅτι ὁ ἀγώνας τους εἶναι ἀγώνας ἱερός, ἀγώνας ὑπὲρ βωμῶν καὶ ἐστιῶν. Θεωροῦν τιμὴ τους νὰ δώσουν τὴ ζωὴ τους στὸν ἀγώνα.

Τὴ διάχυτὴ αὐτὴ ἀγωνιστικὴ διάθεση προσπαθεῖ νὰ ὀργανώσῃ καὶ κατευθύνῃ ἡ «Ἐθνικὴ Ἑταιρεία», πού ἱδρύεται στὴν ἑλληνικὴ πρωτεύουσα τὸ 1894 μὲ σκοπὸ «τὴν ἀναζωογόνησιν τοῦ ἔθνικοῦ φρονήματος, τὴν

ἐπαγρύπνησιν ἐπὶ τῶν συμφερόντων τῶν δούλων Ἑλλήνων καὶ τὴν παρασκευὴν τῆς ἀπελευθερώσεως αὐτῶν διὰ πάσης θυσίας». Οἱ πρόθυμοι νὰ προσφέρουν τὶς ὑπηρεσίες τους ἐθελοντὲς εἶναι πολλοὶ καὶ ἀπὸ ὄλες τὶς κοινωνικὰς τάξεις. Πρῶτοι καὶ καλύτεροι ὁ Μπρούφας, ὁ Παῦλος Μελάς, ὁ Τέλλος Ἄγρας, ὁ Γαρέφης, ὁ Φούφας, ὁ Βάρδας κ.ἄ. Οἱ περισσότεροι ἐγκαταλείπουν οἰκογένειες, πλοῦτη καὶ εὐμάρεια καὶ ἄφοβα αὐτοεπιστρατεύονται, ἂν καὶ γνωρίζουν, ὅτι ἡ πιθανότερη ἔκβασις τοῦ ἐγχειρήματός τους εἶναι νὰ ἀφήσουν τὰ κόκκαλά τους στὴ Μακεδονία.

Ὅλους αὐτοὺς τοὺς ἀγωνιστὰς, ποῦ τόσο πρόθυμα πρόσφεραν τὴ ζωὴ τους στὸν ἐθνικὸ ἀγώνα, ὁ Ἑλληνας λαϊκὸς ποιητὴς, ὁ ἀγνωστος ποιητὴς, ἐξύμνησε μὲ τὸ τραγούδι του. Τὸ νεώτερο τραγούδι κινεῖται μέσα στὴν ἀτμόσφαιρα τοῦ παλαιότερου, τοῦ κλέφτικου. Ἄλλοτε εἶναι ὀλόκληρο τὸ κλέφτικο τραγούδι καὶ παρουσιάζεται μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Μακεδονομάχου, ἄλλοτε δανεῖζεται ὀρισμένες μόνον λέξεις ἢ στίχους, προοιμίων προπάντων πάντοτε ὁμως δὲν χάνει τὴν ἀτομικὴν του φυσιογνωμία, ἐξαίροντας τὴν δράση τοῦ Μακεδονομάχου.

Ὅταν κανεὶς ἀκοῦη ἢ διαβάξῃ τὰ τραγούδια τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα, ἔχει τὴν ἐντύπωση ὅτι οἱ λαϊκοὶ ποιητὲς ἔχουν ἤδη ἀξιολογήσει τὴν προσφορὰ κάθε ἀγωνιστῆ καὶ ἔχουν συνθέσει γιὰ τὸν καθένα καλύτερα ἢ χειτερα τραγούδια. Γιὰ τὸν Παῦλο Μελά λ.χ. τὰ τραγούδια εἶναι περισσότερα καὶ μερικὰ ποιητικῶς ἀρτιότερα. Ὑστερα ἔρχονται σὲ ποιητικὴ ἀξία τὰ τραγούδια τοῦ Μπρούφα, τοῦ Γαρέφη, τοῦ Τέλλου Ἄγρα, καὶ ἄλλων ἀκόμη. Νομίζει κανεὶς ὅτι στὰ τραγούδια αὐτὰ ἔχουμε ἱεραρχημένη ποιητικὴ συγκίνηση, ἀνάλογα μὲ τὴν προσπάθεια καὶ τὸ ἔργο τοῦ κάθε Μακεδονομάχου. Ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἄποψη εἶναι σωστὴ ἡ γνώμη τοῦ Γάλλου ἐκδότη ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν Cie de Marcellus¹, ὅτι στὴν Ἑλλάδα ἡ δημοτικὴ ποίηση δὲν εἶναι μόνον ὁ καθρέπτης τοῦ πνεύματος, τῆς ἐξυπνάδας καὶ τῶν καλαισθητικῶν ἀρετῶν τοῦ ἔθνους, ἀλλ' ἀποτελεῖ ἀκόμη ἓνα οὐσιῶδες μέρος τῆς ἱστορίας του.

Ὑπάρχουν ἐν τούτοις Μακεδονομάχοι, ὄχι κατώτεροι ἀπὸ ἄλλους σὲ ἀξία, γιὰ τοὺς ὁποίους δὲν ἔγιναν τραγούδια, ἢ ἔγιναν μόνον ἐφήμερα ψευτολόγια στιχουργήματα. Ἐδῶ παίζει ρόλο ὁ παράγων τύχη. Πρέπει νὰ εἶναι καὶ τυχερὸς κανεὶς, γιὰ νὰ βρεθοῦν ἄνθρωποι ἱκανοὶ νὰ ἐκτιμήσουν τὸ ἔργο του καὶ νὰ τὸ τοποθετήσουν στὴ θέση ποῦ τοῦ ἀνήκει.

Τὰ τραγούδια τοῦ Παύλου Μελά

Ἡ κυριότερη μορφή τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα εἶναι ὁ Παῦλος Μελάς.

1. Chants populaires de la Grèce moderne, Paris 1860, σ. XII.

Είναι αμφίβολο αν χωρίς τον Παύλο Μελά θα άρχιζε ο άγώνας και είναι επίσης άβέβαιο αν χωρίς τον θάνατό του θα έπαιρνε γρήγορα τις διαστάσεις που πήρε. Είχε λάβει μέρος ο Μελάς σε έπανελλημμένες μυστικές αποστολές για τη μελέτη της καταστάσεως στη Μακεδονία. Τόν Αύγουστο του 1904 επί κεφαλής ομάδας από 35 άνδρες εισήλθε στο κατεχόμενο από τους Τούρκους μακεδονικό έδαφος ως άρχηγός των ανταρτικών Σωμάτων Μοναστηρίου και Καστοριάς. Βρισκόταν στο χωριό Στάτιστα της Καστοριάς στις 13 Οκτωβρίου 1904, όταν προδόθηκε από τη βουλγαρική συμμορία του Μήτρου Βλάχου στους Τούρκους και τον σκότωσαν.

Κανένα άλλον εθνικό αγωνιστή στους νεότερους χρόνους δεν τραγούδησαν οι Έλληνες και δεν έκλαψαν τόσο έγκάρδια όσο τον Παύλο Μελά. Δεν είναι μόνο το γεγονός ότι ο Μελάς αντιπροσωπεύει «δλην την ιδεολογίαν του άγώνος», καθώς γράφει ο Κ. Μαζαράκης στις αναμνήσεις του¹, αλλά για τη μεγαλύτερη λαϊκή συγκίνηση από το θάνατό του συνετέλεσε και το γεγονός ότι, προερχόμενος από άρχοντική οικογένεια, δεν δίστασε ν' άπαρνηθί πλούτη, εύζωία, οικογένεια και νά ύπακούση στη φωνή του εθνικού καθήκοντος. Το γεγονός αυτό βαρύνει ιδιαίτερα στη συναισθηματικότητα του ελληνικού λαού.

Τά τραγούδια για τον Μελά είναι διαφόρων τύπων και μορφών. Το πλέον διαδεδομένο σ' όλη την Ελλάδα είναι εκείνο που παρουσιάζει τον Παύλο νά ζητή νά μάθη από νέες ποιά είναι ή στρατιωτική κατάσταση στον τόπο τους. Νέο παλληκάρι είναι ο Παύλος και από νεάνιδες ζητεί πληροφορίες. Ίδου ένα από τά σχετικώς καλά κείμενα του τύπου αυτού:²

- Κορίτσια από την Καστοριά κι άπ' τη Μακεδονία,
για έλāτε μιā παρακά, για έλāτε τρεις και πέντε,
κάτι νά σās ρωτήσουμε και σεīs νά μās ειπήτε:
μην είναι Τούρκοι στο χωριό, μην είναι και Βουλγάροι;
- 5 - Ποιός είσαι σν που μās ρωτās και θέλεις για νά μάθης;
- Έγώ είμαι ο Παύλος ο Μελάς.....³

1. Κ. Ι. Μαζαράκης, 'Ο Μακεδονικός Άγών (Αναμνήσεις), Θεσσαλονίκη 1963, σ. 24.

2. Χειρόγρ. Κέντρου Έρεύνης Έλληνικής Λαογραφίας (Κ.Ε.Ε.Λ.) άριθ. 1551, σ. 3 (συλλογή Περ. Γιαννοπούλου, Σκληρού Όλυμπίας).

3. Στο χειρόγραφο τό τραγούδι συνεχίζεται με στίχους άσυνήθιστους σε δημοτικό ποιητικό κείμενο:

... στον κόσμο ξακουσμένος,

πδχω τάρāζει την Τουρκία και τη Μακεδονία.

- Δεν είν' στρατιώτες στο χωριό, δεν είναι και Βουλγάροι.

Ή μουσική καταγραφή του τραγουδιού, καθώς και των έπόμενων, έγινε από τον μουσικό κ. Σπυρ. Περιστερή, τον όποιο εύχαριστούμε θερμά και από τη θέση αυτή.

Ἐλευθεροῦ ρυθμοῦ Ἀργά. ♩ ≈ 50

Ὁ-ρέ, Κο-ρί-τσιά-πό νά-πό τήν Κα-στο-
 ριά, ὦ-ρέ, κι'ἀπ' τή Μα-δο-
 νί-α, ἄ!
 ρέ, κά-τι δά σᾶς, ἄν-
 τι-κο-ρί-τσιά
 μου, κα-τι-δά σᾶς ρω-τή-σω
 ὦ-γώ

Ἀρτιότερη ποιητικά εἶναι ἡ παραλλαγή, ἡ δημοσιευμένη ἀπό τὴν Εἰρήνη Σπανδωνίδη (Τραγούδια τῆς Ἀγόριανης, σ. 25 ἀριθ. 42):

- Κορίτσια ἀπὸ τὴν Καστοριά κι ἀπ' τὴ Βλαχοκλεισούρα¹ κάτι νά σᾶς ρωτήσουμε, κάτι νά σᾶς εἰποῦμε.
- Ποιὸς εἶσαι σὺ πού μᾶς ρωτᾶς καὶ θέλεις νά σοῦ εἰποῦμε;
- Ἐγώ 'μαι ὁ Παῦλος ὁ Μελάς, τῆς Καστοριάς καμάρι,
 5 τῆς Καστοριάς, τῆς Ροῦδιανης² καὶ τῆς Βλαχοκλεισούρας.

Ἡ Σπανδωνίδη ὀρθῶς παρατηρεῖ ὅτι τὸ τραγούδι ἔχει γίνει μὲ πρότυπο τὸ κλέφτικο:

1. Βλαχοκλεισούρα καὶ Κλεισούρα κομόπολη τῆς ἐπαρχίας Καστοριάς.
2. Κατὰ τὴν Σπανδωνίδη πρόκειται γιὰ τὸ χωριὸ Ροῦδινον (σῆμ. Ἄλωρος) τοῦ νομοῦ Πέλλης.

Κορίτσια μαυρομάτικα, για ἔλατε παρακάτω,
 κάτι νά σᾶς ρωτήσουμε, κάτι νά σᾶσε εἰποῦμε.
 Μὴν εἶναι Τοῦρκοι στὸ χωριό, μὴν εἶναι κι Ἄρβανίτες. . .

Μὲ τὴ φανταστικὴ συνάντηση παλληκαριῶν καὶ νεανίδων ὁ ποιητὴς παρεμβάλλει στοιχεῖο τρυφερότητας μέσα στὴν ὄλη πολεμικὴ ἀτμόσφαιρα. Μὲ αὐτὴ τὴ μορφή εἶναι γνωστὸ τὸ τραγούδι παντοῦ στὴν ἠπειρωτικὴ Ἑλλάδα, Πελοπόννησο, Ρούμελη, Θεσσαλία, Ἡπειρο, Μακεδονία. Ἐκείνη εἶναι τὸ μόνο τραγούδι τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα μὲ πανελληνία σχεδὸν διάδοση. Ἀξιόλογες παραλλαγές του δὲν ὑπάρχουν. Μικρὲς μόνο καὶ ἀσήμαντες διαφορὲς σὲ μερικὲς λέξεις καὶ σὲ τοπωνύμια. Ἔτσι, ἀντὶ γιὰ Μακεδονία βρίσκουμε Ἡπειρο, Σιάτιστα, Ἐλασσόνα, Βάλτο κλπ. Στὸ τέλος μιᾶς παραλλαγῆς τοῦ τραγουδιοῦ λαϊκὸς στιχουργός, ποῦ δὲν ἔχει γνήσια ποιητικὴ συγκίνηση, προσθέτει μερικοὺς ἀδέξιους στίχους· δείχνει μὲ αὐτὸ ὅτι γνωρίζει τὴν ἱστορία τοῦ Μελαῖ, ἀλλὰ δὲ γνωρίζει τι θὰ εἶπῃ δημοτικὴ ποίηση. Ἀποδίδει στὸν ἥρωα τοῦ τραγουδιοῦ καυχησιολογία, ποῦ ὁ ἴδιος θὰ τὴν ἀηδίαζε, ἂν τὴν ἄκουε:

.....
 Ἐγὼ εἰμὶ Παῦλος ὁ Μελαῖς ἀπὸ τὴ Μακεδονία,
 πῶχος τὰ πλούτη τὰ πολλὰ καὶ τὰ ψηλὰ τὰ σπίτια
 καὶ τώρα τ' ἀπαράτησα καὶ πάω νὰ πολεμήσω.
 Πικρὸ ντουφέκι ἔπεσε, τὸν πῆρε στὸ κεφάλι
 σὰ δένδρο ξεριζώθηκε, σὰν κυπαρίσσι πέφτει
 καὶ σὰ λεβέντης ποῦ ἔτανε στὴ μαύρη γῆ ξαπλώθη¹.

Καὶ ἀκόμη ἓνα τέλος τοῦ στιχουργήματος, ἀταίριαστο μὲ τὸ ὕφος γνήσιου δημοτικοῦ τραγουδιοῦ:

Ἐγὼ εἰμὶ ὁ Παῦλος ὁ Μελαῖς μὲ τὰ γραμμένα φρύδια.
 Γιὰ τὴν πατρίδα ἦρθα δῶ, ἦρθα νὰ πολεμήσω
 Τοῦρκους, Βουλγάρους ὅπου βρῶ, κανέναν δὲ θ' ἀφήσω².

Σὲ ἄλλο τύπο παρουσιάζεται τὸ ξεκίνημα τοῦ Μελαῖ ἀπὸ τὴν Ἀθήνα καὶ ὁ ἀποχαιρετισμὸς τῶν ἰδικῶν του:

Λεβέντης ἐξεκίνησε ἔπο' μέσ' ἀπὸ τὴν Ἀθήνα
 τὰ παλληκάρια σύναξε κι ὄλο τὸ εἰκοσιένα³.
 [Ἦρῃ] παιδιὰ μ', μᾶς κράζ' ἡ Καστοριά κι ὄλη ἡ Μακεδονία,
 μᾶς προσκαλοῦν, Μελαῖ μ', τὰ Γρεβενὰ γιὰ τὴν ἐλευθερία.

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 968 ζ', σ. 490-491 (Χ. Σακελλαριάδης, Γορτυνία 1929).

2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 1632, σ. 1 (συλλογὴ Ἰ. Καλλέρη, Ψαχνὰ Εὐβοίας).

3. Ἐννοεῖ γενναῖα παλληκάρια ὅπως οἱ ἥρωες τοῦ 1821.

και το γύρισμα :

Γέφυρα θέλ' νά στήσω σ' όλα τὰ ρέματα,
για νά περάσ' ὁ Παῦλος με τὰ στρατεύματα ¹.

♩ ∞ 108 ~ 112

Λε βέν. της έ. ξε. κί. - - νι. νη. σε πού μέσ' απ' -
τήν - 'Α - δή - - - να - πού δέν ψη -
φί - - - , πού - - - δέν ψη .
φί - ζ' Παῦ - λος τή ζω - - - ή.

Σε παραλλαγή του τύπου αυτού παρεμβάλλονται και στίχοι με τους οποίους ὁ Παῦλος, ἀπευθυνόμενος στη μάνα του, λέγει πώς δέν θέλει ἀπ' αὐτήν κλάματα για τὸν θάνατό του :

Μάνα μ', δέν θέλω κλάματα, δέν θέλω μοιρολόγια·
μένα, με κλαίνε τὰ πουλιά, με κλαίν' τὰ χελιδόνια,
με κλαίει κι ἡ γυναίκα μου και ὄλη ἡ πατρίδα ².

Ἄλλη παραλλαγή δανείζεται τοὺς στίχους της ἀπὸ τὸ τραγούδι τοῦ Γιάννη Νοταῖ (Ἀρχοντόπουλου), ποὺ τὸ 1827 ξεκίνησε ἀπὸ τὰ Τρίκαλα τῆς Κορινθίας νά πάη νά πολεμήσῃ στὴ μάχη τοῦ Φαλήρου. Στὸ τραγούδι ἐκεῖνο ὁ Νοταῖς βγαίνει σὰ σύννεφο ἀπὸ τὰ Τρίκαλα και πάει νά πολεμήσῃ :

Ἐνα κομμάτι σύγνεφο κι ἕνα κομμάτι ἀντάρα
ξεβγαίν' ἀπὸ τὰ Τρίκαλα 'π τοῦ Νοταῖ τὰ σπίτια·
ἄλλος τὸ λέει σύγνεφο κι ἄλλος τὸ λέει ἀντάρα,

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 2217, σ. 528 (Δίλοφον Δυτ. Μακεδονίας, συλλογὴ Στ. Μάνεση 1955).

2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 2154 δ', σ. 41 (συλλογὴ Δ.Β. Οἰκονομίδη, Φιλιππῶν Δυτ. Μακεδονίας 1955).

κεῖνο δὲν εἶναι σύγνεφο, κείνο δὲν εἶν' ἀντάρα,
5 μόν' εἶναι τ' Ἄρχοντόπουλο, ποῦ πάει νὰ πολεμήσῃ¹.

Μὲ ὁμοίους στίχους ἔγινε στὰ Μέγαρα τραγοῦδι γιὰ τὸ ἄλλο Ἄρχοντόπουλο, τὸν Παῦλο Μελά², σὲ ποιότητα κατώτερο, ὅπως εἶναι ὄλες οἱ ἀπομιμήσεις :

Κομμάτι μαῦρο σύγνεφο ἐκόπη ἀπ' τὴν Ἄθῆνα
τσαὶ πάει ψηλά στὴν Ἥπειρο τσαὶ στὴ Μακεδονία
ἦταν ὁ Παῦλος ὁ Μελάς, γίγαντας παλληκάρας
νὰ πολεμήσῃ πάειναι³ γιὰ τὴν ἐλευθερία⁴.

Ἡ εἶδηση γιὰ τὸ σκοτωμὸ τοῦ Παύλου Μελά δίνεται μὲ τυπικοὺς στίχους γνωστοὺς καὶ ἀπὸ τὰ κλέφτικα τραγοῦδια :

Πικρὰ μαντάτα μοῦ ῥθανε ἀπ' τὴ Μακεδονία,
τὸν Παῦλο τὸν βαρέσανε στῆς Καστοριάς τὰ μέρη.
Δὲν τὸν βαρέσαν με ἀντρεία, δὲν τὸν βαρέσαν φόρα⁵,
μόν' τὸν βαρέσαν μ' ἀπιστία, νύχτα μὲ τὸ φεγγάρι.
5 Κι ἄφησε διάτα στὰ παιδιὰ, διάτα στὰ παλληκάρια :
Παιδιὰ, νὰ μὴ σκορπίσετε, παιδιὰ, μὴ φοβηθῆτε,
τοὺς Τούρκους, τὰ παλιόσकुλα, νὰ τοὺς ἐκδικηθῆτε⁶.

Σὲ ἄλλα τραγοῦδια τὴν εἶδηση γιὰ τὸ σκοτωμὸ τοῦ Παύλου Μελά τὴ φέρνει πουλὶ μὲ νύχια βαμμένα κόκκινα.

Ἐνα πουλάκι ξέβγαине ἀπ' τὴ Μακεδονία
εἶχε τὰ νύχια κόκκινα καὶ τὰ φτερὰ βαμμένα.
Χωριάτες τὸ ρωτήσανε, μὲ πόθο τὸ ρωτᾶνε :

- Πές μας, πουλὶ μ', τί ἔγινε μέσ' στὴ Μακεδονία;

5 - Τὸν Παῦλο τὸν σκοτώσανε. . . . .⁷

1. Βλ. Δ. Α. Πετροπούλου, Ἑλληνικά Δημοτικά Τραγοῦδια, 1, σ. 220.

2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 1565, σ. 12-13 (συλλογὴ Σταμπολά, Μέγαρα 1933).

3. Στὸ χειρόγρ. πάει.

4. Τὸ τραγοῦδι συνεχίζεται μὲ ψευδοδημοτικούς στίχους ὅπου ὁ στιχιπλόκος βρῖσκει εὐκαιρία καυχσιολογίας :

ρωτάει κορίτσια ντροπαλά, κλαμένα παλληκάρια :

- Μὴν ἦρθαν Τούρκοι ἀπ' ἐδῶ, μὴν ἦρθαν καὶ Βουλγάροι;
- Γιομάτος εἶναι ὁ τόπος δῶ 'πὸ Τούρκους καὶ Βουλγάρους
μὰ τώρα θὰ τοὺς μπλάξουμε μὲ σένα καπετάνιο
τσαὶ θὰ τοὺς τσυνηγήσουμε νὰ πᾶν κατὰ ποῦ ἰστράφτει,
..... νὰ βροῦμε μεῖς νισάφι.

5. Λέξι ἀντιπονητικῆ.

6. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 1435, σ. 23 (συλλογὴ Ράγκου, Εὐρυτανία 1939).

7. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀριθ. 2253, σ. 136 (συλλογὴ Περιστερῆ, Μεσολόγγι 1957).

Άργα

Ὡ - - - ρέ ν' ἔ - να που - λα - - - - -

- - - - - χα - - - - - κι ὦ - ρέ μου - ρο

που - - - ου - λά - - - - - α - κι μου ξέ - - - - -

- - - - - θγαι - νε ε - , - - - - - χε - - - - - ὦ - ρέ ν' ἀπ'

τή - - - - - Μα - κε - - - - - χε - - - - - θρέ

Μα - κε - δο - - - - - ο - - - - - νί - - - - -

- - - - - α ν - εῖ - χε τά - - - - - χα - α

νύ - - - - - υ - - - - - υ - - - - - υ - - - - - υ - - - - -

χυ - - - - - χυ - - - - - υ - - - - -

χια, μαῦ - ρο που - - - - - λά - - - - - α - κι μου,

κόκ - κι - ὦ - ρέ κόκ - - - - - κι - να ὦ - - - - -

ω ω

Τῇ θέσει τοῦ πουλιοῦ σὲ ἄλλες παραλλαγές ἔχουν οἱ πέρδικες, πὺδ κλαίνε γιὰ τὸ Μελά: Εἶναι παλαιὸς ποιητικὸς τρόπος τὸ νὰ συμμετέχουν στὸ πένθος πέρδικες μὲ τὰ νύχια καὶ τὰ φτερά βαμμένα κόκκινα: ¹

Τρεῖς περδικοῦλες κάθονταν στὴ Σιάτιστα ² στὴ ράχη
εἶχαν τὰ νύχια κόκκινα καὶ τὰ φτερά βαμμένα ³
τὸν Παῦλο μας τὸν βάρεσαν, τὸν ἔχουν λαβωμένο

Δραματικότερο εἶναι τὸ τραγούδι μὲ τὴ συμμετοχὴ στὸ πένθος τῶν στοιχειῶν τῆς φύσεως, ὅπως γίνεται στὰ μοιρολόγια:

Σκοτειδιάσανε τὰ βουνά, συννέφιασαν κι οἱ κάμποι,
βγήκαν δυὸ ἀστέρια λαμπερά καὶ τρία θαμπωμένα
το 'να μὲ τ' ἄλλο ἔλεγε, τὸ 'να μὲ τ' ἄλλο λέγει:
τὰ μάθατε τι ἔγινε τούτη τὴν ἑβδομάδα;

- 5 Παῦλος Μελάς σκοτώθηκε στῆς Καστοριάς τὰ μέρη
κι ἄφησε διάτα στὰ παιδιά, διάτα στὰ παλληκάρια,
νὰ εἰποῦνε στὴ γυναίκα του νὰ 'χη τὸ γιόκα του καλὰ ⁴

B

Τὶ ἔχουν τὰ ψηλά βουνά καὶ βαριαναστενάζουν;
μῆνα τὰ χιόνια τὰ βαροῦν, μῆνα οἱ βροχές τὰ δέρνουν; ⁵
τὸ Μικεζέ ⁶ σκοτώσανε τὸν πρῶτο καπετάνιο.
Βουλγάροι τὸν προδώσανε καὶ Τοῦρκοι τὸν κρεμάσαν.

καὶ μιὰ τρίτη παραλλαγή:

"Αχ! τὶ ἔχει ὁ γέρο Ὀλυμπος καὶ βαριαναστενάζει;
Μῆνα τὰ χιόνια τὸν βαροῦν, μῆνα βροχές τὸν δέρνουν; ⁷
Τὸ Μικεζέ σκοτώσανε, τὸν πρῶτο καπετάνιο,
Βουλγάροι τὸν προδώσανε, Τοῦρκοι τὸν ἐκρεμάσαν ⁸.

1. Πέρδικες μὲ τὰ νύχια κόκκινα καὶ τὰ φτερά βαμμένα μοιρολογοῦν γιὰ τὸν Ἄναγνώστη Στριφτόπολα, πὺδ ἔπεσε στὴ μάχη τοῦ Λεβιδίου τὸ 1821.

2. Ἐδῶ γίνεται σύγκριση τῆς Στάτιστας, χωριοῦ τῆς Καστοριάς, μὲ τὴν Σιάτιστα, τὴν γυνωστή κωμόπολη τῆς Δυτ. Μακεδονίας.

3. Ἀκολουθεῖ ἕνας στίχος ἀνόητος: εἶχαν καὶ στὰ κεφάλια τους μαντήλια λερωμένα.

4. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀριθ. 1435, σ. 23 (συλλογὴ Ράγκου, Εὐρτανία 1939). Ὁ στίχος ἄμετρος.

5. Κατὰ τὴ συνθησιμένη τεχνικὴ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ, ἐδῶ θὰ εἶχε θέση ὁ στίχος:
μηδὲ τὰ χιόνια τὰ βαροῦν, μηδὲ βροχές τὰ δέρνουν.

6. Τὸ ψευδώνυμο τοῦ Παύλου Μελά (Μίκης Ζέζας).

7. Ἐδῶ λείπει ὁ στίχος:

μηδὲ τὰ χιόνια τὸν βαροῦν, μηδὲ βροχές τὸν δέρνουν.

8. Ἡ ἱστορικὴ ἀλήθεια εἶναι ὅτι δὲν ἐθανάτωσαν τὸν Παῦλο Μελά μὲ τὴν ἀγχόνη.

75

Τί' ἔχουν τὰ ψηλά σου - - νά και - -
 βα - - ριά να στε - - νά - - ζουν - -
 μή - - να - - τὰ χιό - - μή - - να τὰ - -
 χιό - - νια τὰ - - βα - - ρούν - -

Ἄλλος τύπος τραγουδιοῦ τοῦ Παύλου Μελά είναι ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὸ κλέφτικο τραγούδι τοῦ Πλιάτσικα. Στὸ τραγούδι ἐκεῖνο ὁ κλέφτης Πλιάτσικας κείταται στὴν ἔρημη τὴ βρύση «μὲ τὰ ποδάρια στὸ νερό, πάλε νερό γυρεύει». Τὸ τραγούδι τοῦ Μελά λέγει :

Σὰν τέτοια ὥρα στὸ βουνό ὁ Παῦλος πληγωμένος
 μέσ' στὸ νερό τοῦ αὐλακιοῦ ἦτανε ξαπλωμένος.
 Δὲν κλαίω τὴ λαβωματιά, δὲν κλαίω καὶ τὸ βόλι,
 μόν' κλαίω ποῦ μὲ ἄφησε ἡ συντροφιά μου ὄλη¹.

Σὲ παραλλαγή τοῦ τύπου αὐτοῦ φανερὴ εἶναι ἡ ἐπέμβαση γραμματισμένου στιχοπλόκου, ποῦ ἐπιτηδεύεται τὴν ὁμοιοκαταληξία. Τὴν παραθέτουμε ἐδῶ, γιὰ νὰ φανῆ ὡς ποῦ μπορεῖ νὰ φτάσῃ ὁ στιχοπλόκος, ὅταν τὸν πιάσῃ ὁ ποιητικὸς οἶστρος :

Σὰν τέττοια ὥρα στοῦ βουνό οὐ Παῦλος πληγωμένος
 μέσ' στοῦ νιρό τοῦ αὐλακιοῦ ἦτανι ξαπλωμένος.
 Δὲν κλαίω τὴ λαβωματιά, δὲν κλαίω κι τοῦ βόλι,
 μόν' κλαίω, ποῦ μὲ ἄφησεν ἡ συντροφιά μου ὄλη.
 5 Γιὰ σύρι, Δήμου μου πιστέ, στὴν πουθητὴ πηγὴ μου,
 κι φέρι μου κρούο νιρό, νὰ πλύνου τὴν πληγὴ μου.
 Τρέχα, βρέ Δήμου μου πιστέ, κάτου στὰ σύνουρά μας
 κι πὲ πὼς ἐσκουτώθηκι οὐ Παῦλος οὐ Μιλᾶς μας.

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀριθ. 1688, σ. 140 (συλλογὴ Γ. Μέγα, Καστοριά 1952).

- Ἐφησιν τέκνα οὐρφανὰ κι τὴ γυναίκα χήρα
 10 κι ἦρθιν κι σκουτώθηκιν γιὰ τὴ Μακιδουνία.
 Σταλαγματχιά τοῦ αἵμα μου γιὰ σέ, πατρίδα, χύνου,
 γιὰ νάχης δόξα καὶ τιμὴ, νὰ λάμπης σάν τοῦ κρίνου.
 Παύλου Μιλᾶ τοῦ ὄνειρου κι ἡ μόνη του μανία
 ἦταν μὴ μείνη Βούλγαρους μέσ' στὴ Μακιδουνία.
 15 Παῦλος Μιλᾶς κι ἂν πέθανιν, τ' ἀδέρφχια του θὰ ζήσουν·
 αὐτὰ θὰ πουλιουμήσουνι, τὴ βουργαριά νὰ σβήσουν¹.

Ἐνα ἀκόμη τραγοῦδι, ποῦ ἀναφέρεται στὶς τελευταῖες στιγμὲς τοῦ Παύλου Μελά. Ἐγινε κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ κλέφτικου τραγοῦδι τοῦ Μήτρου Μποταῖτη· ὁ ποιητὴς ρωτᾷτε ποιὸς εἶναι ἄξιος καὶ γρήγορος νὰ φέρῃ τὸ τραγικὸ ἄγγελμα στὴν Ἀθήνα, στὴ γυναίκα τοῦ Μελά. Ὁ στίχος τοῦ τραγοῦδι τοῦ Μποταῖτη

«νὰ πάη νὰ εἰπῆ τῆς Μήτραινας τῆς μικροπαντρεμένης»

γίνεται :

«νὰ πάη νὰ εἰπῆ τῆς Παύλαινας τῆς μικροπαντρεμένης» :

Ποιὸς εἶν' ἄξιος κι ὀγλήγορος, ἄξιος καὶ παλληκάρι,
 γιὰ νὰ διαβῆ τὰ σύνορα, νὰ πάη στὴν Ἀθήνα,
 νὰ πάη νὰ εἰπῆ τῆς Παύλαινας, τῆς μικροπαντρεμένης,
 νὰ μὴν ἀλλάξῃ τὴ Λαμπρή, φλωργιά νὰ μὴν κρεμάσῃ·

- 5 Τὸν Παῦλο τὸν σκοτώσανε μέσ' στὴ Μακεδονία.
 Μαῦρα πουλιά τὸν τρώγανε κι ἄσπρα τὸν τριγυρνᾶνε².

Αὐτοὶ εἶναι οἱ ἀπλοὶ δημοτικοὶ στίχοι ποῦ ἐξύμνησαν καὶ ἐθρήνησαν τὸν Παῦλο Μελά. Ἀπλοϊκοί, ὅσον ἀπλοϊκοὶ εἶναι καὶ οἱ ποιητὲς τους³. Σὲ ἄλλο ὕφος καὶ μὲ ἄλλη σύνθεση θὰ τραγουδήσῃ τὸ μεγάλο ἀγωνιστὴ ὁ λόγιος ποιητὴς· καὶ ὁ λόγιος αὐτὸς ποιητὴς δὲν εἶναι κανένας τῆς ἀράδας· εἶναι ὁ μεγάλος ποιητὴς, ὁ Κ. Παλαμᾶς. Περίτεχνος ὁ στίχος του, μὲ βαθιὰ νοήματα, παρομοιώσεις, μὲ τορνευμένες φράσεις καὶ ἄσπρα μέτρα, ἀλλὰ στὴν ψυχὴ τοῦ λαοῦ δὲν μιλάει ἴσως περισσότερο ἀπὸ τὸν ἀπλοϊκὸ λαϊκὸ ποιητὴ :

Σὲ κλαίει λαός. Πάντα χλωρὸ νὰ σειέται τὸ χορτάρι
 στὸν τόπο, ποῦ σὲ πλάγιασε τὸ βόλι, ὦ παλληκάρι!

1. Χ. Γεωργίου, Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα, Θεσσαλονίκη 1966, σ. 32-33.

2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ., ἀρ. 2213γ, σ. 154 (συλλογὴ Δ. Α. Πετροπούλου, Ἐνδριτσαινα 1931).

3. Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι δὲν περιλάβαμε ἐδῶ πολλὰ ἄλλα ἡμιόγια στιχοῦργήματα ποῦ προσπαθοῦν νὰ ὑμνήσουν τὸν Παῦλο Μελά.

Πανάλαφρος ό ύπνος σου· του 'Απρίλη τὰ πουλιά,
 σάν του σπιτιού σου νά τ' άκοδς λογάκια και φιλιά,
 και νά σου φτάνουν του χειμώνα οί καταρράχτες
 σάν τουφεκιού άστραπόβροντα και σάν πολέμου κράχτες.
 Πλατειά του όνειρου μας ή γή κι άπόμακρη. Και γέρνεις εκεί
 και σβεις γοργά.
 'Ιερή στιγμή! Σάν πιό πλατειά τή δείχνεις, και τή φέρνεις σάν πιό
 κοντά!¹

Ό Μακεδονομάχος Μπρούφας και τὰ τραγούδια του

Μιά άπό τις πλέον συμπαθείς φυσιογνωμίες του Μακεδονικού αγώνα ήταν και ό 'Αθανάσιος Μπρούφας. 'Απλός χτίστης Μακεδών², σχεδόν άγράμματος, εφημίζετο για τον πατριωτισμό, τή γενναιότητα και τὰ ήποτικά του αισθήματα. 'Ηταν ό άρχηγός του πρώτου άνταρτικού σώματος που έστάλη στη Μακεδονία άπό τήν 'Εθνική 'Εταιρεία τó 1896. Πέρασε τον 'Όλυμπο, τή Βέροια και έφθασε ώς τήν Καρατζόβα. 'Επολέμησε τούς ρουμανίζοντες και έδωκε θάρρος στους 'Ελληνες τής Μακεδονίας. 'Εφονεύθη στο Τίκφες του Μοριχόβου³ τó 1896, «άφήσας μνήμη ηήρωος»⁴. 'Ό έλλη-νικός λαός ύμνησε τον Μπρούφα με τραγούδια καλής σχετικώς συνθέσεως :

Τó λέν οί κοῦκοι στα βουνά κι οί πέρδικες στα πλάγια,
 τó λέει κι ό πετροκόττυφας σ' άντάρτικα λημέρια.
 Οί άντάρτες έσκορπίσανε, γινήκανε μπουλούκια
 ό Μπρούφας στο Μορίχοβο, Ζαρκάδας⁵ στα Καλιάρια⁶,
 5 και ό Τάκης ό περήφανος ψηλά στο Περιστέρι.
 Και πάλιν έσυνάχτηκαν στην Παναγιά Λιμνίτσα

1. Κ. Παλαμά, "Απαντα, τόμος 5, σ. 339 (χωρίς χρονολογία).

2. Κατά τον Γ. Μόδη ('Ό Μακεδονικός αγών και ή νεότερη μακεδονική ήστορία, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 127). 'Ό Μπρούφας, σύμφωνα με τὰ στοιχεία που έχουν συγκεντρώσει ό συνταγματάρχης Γ. Λυριτζής και ό δημοσιογράφος Δ. Γκαβανάς, γεννήθηκε τó 1850 στο όρεινό χωριό του Γράμμου Παλιοκρμένο. 'Αργότερα ή οίκογένειά του, μετακινήθηκε στο Στιζάκι των Γρεβενών, που μετονομάστηκε 'Αηδόνια. Μικρός πήγε στην 'Αθήνα όπου δούλεψε κτίστης κοντά στον μεγαλύτερο άδελφό του Δημήτριο. Με τὰ χρήματα που έκέρδισε εξόπλισε άνταρτικό σώμα άπό 70 άνδρες.

3. Βλ. Γ. Μόδη, έ. ά., σ. 304. Μορίχοβο λέγεται ή δασωμένη βόρεια πλευρά του Καϊμακιλάν· άνήκει στη Γιουγκοσλαβία.

4. Κ. Μαζαράκη, έ. ά. σ. 6. Γ. Μόδη, έ. ά. σ. 127, και 138 κέ.

5. 'Ό Ζαρκάδας είχε φήμη καλή όπως ό Γαρέφης (Μαζαράκη, έ. ά. σ. 103).

6. Καλιάρια, παλαιά όνομασία τής Πτολεμαϊδος.

κι ἐκεῖθεν στέλνουν προσταγὲς καὶ τὴν Τουρκιὰ τρομάζουν :
Τούρκοι, καθῆστε φρόνιμα! Σᾶς καίμε τὰ χωριά σας.

Δὲν εἶναι ὁ περσινὸς καιρὸς, Βουλγάροι ἄρκουδιαρατοὶ

- 10 μόν' εἶναι Ἑλληνόπουλα, ποὺ ζοῦνε στὰ λαγκαδία
καὶ πολεμοῦνε τὴν Τουρκιὰ καὶ νύχτα καὶ ἡμέρα¹.

Στὸν τύπο τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ ἐτοιμοθάνατου κλέφτη ἐγίνε τραγοῦδι
γιὰ νὰ τιμήσῃ τὸν Μπρούφα. Κατὰ τὴν παράδοση, μετὰ τὸν τραυματισμὸ
τοῦ Μπρούφα στὸ Τίκφες, ὁ Ζαρκάδας τὸν πῆρε στὸν ὄμο του, τὸν ἔφερε
σὲ μιὰ βρύση καὶ ἔπλυνε τὴν πληγὴ του. Τὸν πῆραν κατόπιν οἱ σύντροφοὶ
του καὶ τὸν πῆγαν σ' ἀπόμερο χωριό, ὅπου πέθανε². Στὸ τραγοῦδι αὐτὸ ὁ
λαϊκὸς ποιητὴς δὲν ἔκαμε τίποτε ἄλλο, παρὰ πῆρε τὸ ὄνομα τοῦ Μπρούφα
καὶ τὸ τοποθέτησε μέσα στὸν ἐτοιμο τύπο τοῦ τραγουδιοῦ τοῦ ἐτοιμοθά-
νατου κλέφτη. Ἡ ἀτμόσφαιρα εἶναι ἴδια καὶ δικαιολογεῖ τὴν ἀπομίμηση :

Σηκώνομαι πολὺ πρῶι, τρεῖς ὥρες πρὶν νὰ φέξῃ,

παίρνω νερὸ καὶ νίβομαι καὶ ζῶνω τ' ἄρματά μου

καὶ παίρνω δίπλα τὰ βουνά, δίπλα τὰ κορφοβούνια.

Ἄκούω τὰ πεύκα νὰ βροντοῦν καὶ τίς ὄξυες νὰ τρίζουν

- 5 καὶ τὰ λημέρια τῶν κλεφτῶν βαριά ν' ἀναστενάζουν.

Ὁ καπετάνιος δὲν μπορεῖ, βαριά νὰ πεθάνῃ.

Τὰ παλληκάρια του τὸν κλαῖν καὶ τὸν σιγοφωνάζουν.

- Σήκω, βρὲ Μπρούφα μ' ἀρχηγέ, σήκω νὰ πολεμήσης,

σήκω νὰ φᾶς, σήκω νὰ πιῆς, νὰ καλογοιματίσης.

- 10 - Ἐγὼ σᾶς λέω δὲν μπορῶ καὶ σεῖς μοῦ λέτε σήκω,

γιὰ πιάστε με νὰ σηκωθῶ νὰ σταυρωθῶ νὰ κάτσω

καὶ φέρτε τὴν κιθάρα μου νὰ τὴν πικρολαλήσω,

νὰ κάνω τὰ βουνά νὰ κλαῖν, νὰ μοιριολογοῦν οἱ ράχες³

νὰ βγάλουν τὸ τραγοῦδι μου.....

- 15 Μουστάκια μου καραμπογιὰ καὶ φρύδια μου γραμμένα,

ποὺ θὰ σᾶς φάῃ ἢ μαύρη γῆ, τ' ἀραχνιασμένο χῶμα⁴.

Τὰ τραγοῦδια τοῦ Κώστα Γαρέφῃ

Γενναῖο καὶ ἀφοσιωμένο στὸν ἀγῶνα παλληκάρι ἦταν ὁ Κώστας
Γαρέφῃς ἀπὸ τίς Μηλιῆς Πηλίου, ὑπαρχηγὸς καὶ καπετάνιος ἀργότερα.

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀρ. 386, σ. 165 (συλλογὴ Χρ. Γουγούση, Θεσσαλονίκη 1911).

2. Γ. Μόδῃ, ἔ. ἀ. σ. 141.

3. ὁ στίχος ἄμετρος.

4. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., ἀρ. 2219, σ. 122-124 (Σταυρὸς Μάνσης, Σκαλοχώρι Κοζάνης 1954).

Δὲν γνῶριζε πολλὰ γράμματα, ἀλλὰ ἦταν ἐντιμὸς ἄνθρωπος, ἄξιος ἐμπιστοσύνης, μὲ ἀνώτερα αἰθήματα, γενναιοῦτητα καὶ πρωτοβουλία. Σὲ ὄλη του τὴν ὀλιγόχρονη ἀντάρτικη ζωὴ ἦταν συνδεδεμένος μὲ τὸν Κ. Μαζαράκη¹ καὶ εἶχε γίνει τὸ δεξὶ του χέρι. Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1906 ἦταν ὄπλαρχηγὸς μὲ δικό του σῶμα. Ὁ Γαρέφης κατείχετο ἀπὸ τὴν ἔμμονη σκέψη νὰ ἐκδικηθῆ τοὺς Βουλγάρους ἀρχηγούς Λούκα καὶ Καρατάσο· πόθος του ἦταν νὰ τοὺς σκοτώσῃ ὁ ἴδιος μὲ τὸ χέρι του· ὅταν τοῦ δόθηκε ἡ εὐκαιρία, τοὺς κυνήγησε στὸ καταφύγιό των στὸ Μορίχοβο. Περιεκύκλωσε τὰ Σαρακατσάνικα καλύβια, ὅπου εἶχαν καταφύγει, κοντὰ στὴ Γραδένιστα, μῆκε μέσα στὰ καλύβια, καθὼς λέει καὶ τὸ τραγούδι, καὶ τοὺς κτύπησε μὲ τὰ ἴδια του τὰ χέρια. Μιὰ σφαῖρα βρῆκε τὸν Γαρέφη καὶ τὸν ἄφησε νεκρὸ (1906). Ὁ θάνατος τοῦ Κ. Γαρέφη ἐθεωρήθη ὡς σημαντικὴ ἑλληνικὴ ἀπώλεια γιὰ τὸν Μακεδονικὸ ἀγώνα. Χαρακτηριστικὰ εἶναι ὅσα γράφει ὁ Ἄ. Ἐξαδάκτυλος πρὸς τὸν Κ. Μαζαράκη: «Ὀὐδεὶς ὑπάρχει σήμερον ἀμφιβάλλων περὶ τῆς μεγάλης ἀξίας τοῦ μακαρίτου Κώστα (Γαρέφη). Ἡ γνώμη εἶναι γενικὴ, ὅτι σπανίως ἡ Μακεδονία θὰ ἰδῆ παρόμοιον ἀρχηγόν. Τὸν κλαίει ὀλόκληρος ἡ Μακεδονία ἀπὸ Μοναστηρίου μέχρι Γευγελῆ»². Γιὰ τὸν Γαρέφη ἔγιναν τραγούδια σὲ ὕφος τῶν κλέφτικων. Τὴν ἀριότερη παραλλαγὴ τραγουδιοῦ τοῦ Γαρέφη δημοσιεύει μὲ λατινικὰ στοιχεῖα ὁ C. Höeg, (Les Saracatsans II, Paris 1925, σ. 90, 26), ὅπως τὴν ἄκουσε ἀπὸ τὸν Μακεδόνα Χρῆστο Γιαννακούλα, 45 ἐτῶν. Τὸ προίμιό τοῦ τραγουδιοῦ εἶναι τυπικὸ, παρόμοιο σὲ πολλὰ κλέφτικα τραγούδια. Τὰ στοιχεῖα τῆς φύσεως μετέχουν συναισθηματικὰ στὸ πένθος γιὰ τοὺς ἥρωες:

Βαριὰ στενάζουν τὰ βουνὰ κι οὐ ἤλιος σκοτεινιάζει
τὸ δόλιο τὸ Μορίχοβο καὶ πάλιν ἀνταριάζει.

Λαμποκοποῦν χρυσὰ σπαθιά, πέφτουν ντουφέκια ἀνάρια,
Κώστας Γαρέφης πουλεμάει μ' ἐξήντα παλληκάρια.

5 Ποῦ 'σι, βρὲ Λούκα ἄπιστε, Βούργαρε Καρατάσου;
μέρα καὶ νύχτα περπατῶ δῶθι θὰ νὰ περάσου
στὶς νύχτες καὶ στ' ἀπόβραδα, στὸν λίο καὶ στὸ κάμα
δυὸ χρόνια ἔχω σὲ ζητῶ, νὰ μετρηθοῦμ' ἀντάμα.

Δὲν ἔχεις γέροι ἄρρωστοὶ σήμερα δῶ νὰ σφάζεις,

10 κι οὔτε κορίτσια ντροπαλὰ καὶ νικκλησὲς νὰ κάψεις,
παπάδες γιὰ νὰ τυραγνῆς, ἀγνὰ ἀθῶα βρέφη.

Ἔχεις μπροστά σου σήμερα τὸν Κώστα τὸ Γαρέφη,

1. Βλ. Κ. Ι. Μαζαράκη - Αἰνιᾶνος, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν (Ἀναμνήσεις), σ. 43, 74 καὶ Γ. Μόδης, ἔ. ἀ., σ. 358.

2. Βλ. Κ. Ι. Μαζαράκη, ἔ. ἀ., σ. 102.

ἀγλήγορο σάν τὸν αἰτό, σάν τὸ γοργό ἀέρι.

Τὸν Καρατάσου ἔσφαξε μὲ τὸ δεξι τὸ χέρι

- 15 βαριά τὸ Λούκα πλήγωσε, φεύγουν, σκορποῦνε ὄλοι
δειλοὶ καὶ ἀνανδροὶ ἐχθροί, μὰ κάποιο μαῦρο βόλι
βρίσκει τ' ἀστήθια τὰ πλατιά καὶ σέρνει πληγωμένους
ὁ βράχος ἀθεόρατος¹ πέφτει ξεριζωμένος.

Τὸ τραγούδι θὰ ἦταν σχεδὸν ἄψογο, ἂν τελείωνε στὸ στίχο 10. Οἱ ἀκόλουθοι στίχοι φαίνονται προσθήκη στιχοπλόκου.

Μιά ἄλλη παραλλαγή, ὅμοια στοὺς πρώτους στίχους, δημοσιεύει τὸ 1928 ὁ Εὐάγγ. Τζιάτζιος (Τραγούδια τῶν Σαρακατσαναίων, σ. 24, 62):

Βαριά στενάζουν τὰ βουνά κι ὁ ἥλιος σκοτεινιάζει,
τὸ δόλιο τὸ Μορίχοβο καὶ πάλι ἀνταριάζει,
λαμποκοποῦν χρυσὰ σαθιά, πέφτουν τουφέκ' ἀνάρια,
Κώστας Γαρέφης πολέμαί μ' ἐξήντα παλληκάρια.

- 5 Νυχτόμερα περπάτησε γιὰ δῶθε νὰ περάση,
στὶς νύχτες καὶ στ' ἀπόβραδα καὶ στὰ ἡλιογέρματα².

.....
«Δὲν εἶχες γέρο ἄρρωστο, κοριτσάκια ντροπαλά,
οὐδ' ἐκκλησιῆς νὰ κάψης, παπάδες (γιὰ) νὰ τυραννᾶς,
ἐδῶ μπροστά σου ἔχεις τὸν Κώστα τὸ Γαρέφη».

- 10 Βαρειά τὸ Λούκα πλήγωσεν εἰς τὸ δεξι τὸ χέρι,
τὸν Καρατάσο σκότωσε, μετὰ ὀλίγη ὥρα
ὁ βράχος ὁ θεόρατος πέφτει ξεριζωμένος.
Πρῶι ὁ ἥλιος χρύσωσε τὸ πράσινο χορτάρι,
ὄλοι οἱ συντρόφοι φάνηκαν μὲ μάτια δακρυσμένα³.

Παραλλαγή μὲ ἀσήμαντες διαφορὲς ἔχει καταγραφή ἀπὸ τὸν συντάκτη

1. ἀντί: ὁ θεόρατος.

2. Πιὸ πετυχημένη ἢ ἔκφραση ποῦ ἔχει ἡ ἄλλη παραλλαγή ...στὸν ἥλιο (λίο) καὶ στὸ κάμα.

3. Καθὼς παρατηρεῖ ὁ ἐκδότης τοῦ τραγουδιοῦ Εὐάγγ. Τζιάτζιος, «τὸ β' ἀπόσπασμα τοῦ τραγουδιοῦ εἶναι μετρικῶς ἀνόμαλο· ἔτσι μοῦ ὑπαγορεύθηκε. Περιγράφεται σ' αὐτὸ ὁ θάνατος τοῦ Κ. Γαρέφης ποῦ συνέβηκε κατὰ τὸν ἐξῆς τραγικὸν τρόπον. Ὁ Κώστας Γαρέφης εἶχε περικυκλώσει πάνω στὸ Μορίχοβο σὲ καλύβια Σαρακατσανίκα τοὺς δύο φοβεροὺς Βουλγάρους ληστάρχους Καρατάσο καὶ Λούκα· θέλοντας λοιπὸν νὰ τοὺς σκοτώσῃ μόνος του, μπαίνει νύχτα σὲ καλύβι ὅπου ἦσαν οἱ λήσταρχοι· καὶ τὸν μὲν Καρατάσο σκοτώνει, τὸν δὲ Λούκα πληγώνει στὸ δεξι χέρι ποῦ κατορθώνει ὁμως νὰ ξεφύγῃ ἀπ' τὰ τοιχώματα τοῦ καλυβιοῦ ποῦ ἦσαν ἀπὸ κλαριά ὀξυᾶς· πέφτει ὁμως κι αὐτὸς ἀπ' τὶς σφαῖρες τῶν ἰδίων του συντρόφων ποῦ ἐκτελοῦσαν ρητὴ διαταγὴ του νὰ σκοτώσουν ὅποιον βγῇ ἀπ' τὴ ροῦγα τοῦ καλυβιοῦ. Τὸ ἱστορικὸ αὐτὸ διηγήθηκεν ὁ Κώστας Γιάδαρης, ἐτῶν 75».

τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας κ. Σταῦρο Μάνεση ὕστερα ἀπὸ ἀρκετὸ χρονικὸ διάστημα, τὸ 1953¹. Τὴ σημειώνουμε ὁλόκληρη ἐδῶ, γιὰ νὰ φανοῦν οἱ διαφορὲς ποὺ παρουσιάζονται στὸ διάστημα τῶν 50 ἐτῶν :

Βαριά στενάζουν τὰ βουνά κι ὁ ἥλιος σκοτεινιάζει
τὸ δόλιο τὸ Μορίχοβο καὶ πάλι σκοτεινιάζει².

Λαμποκοποῦν χρυσὰ σπαθιά, πέφτουν ντουφέκια ἀνάρια.

Κώστας Γαρέφης πολεμᾷ μ' ἐξήντα παλληκάρια.

5 Ἔβγα, βρὲ Λούκα ἄπιστε, Βούλγαρε Καρατάσο,
μερόνυχτα περπάτησα ἐδῶθα νὰ περάσω.

Στὲς νύχτες καὶ στ' ἀπόβραδα, στὸν ἥλιο καὶ στὸ κάμα,

ἔχω δυὸ χρόνια περπατῶ νὰ μετρηθοῦμ' ἀντάμα.

Δὲν ἔχεις γέρους ἄρρωστους, οὔτε παιδιὰ νὰ σφάξης

10 οὔτε κορίτσια ντροπαλά, οὔτ' ἐκκλησιὲς νὰ κάψης,

μόν' ἔχ'ς τὸν Κώστα τὸ Γαρέφ' τὸν πρῶτο καπετάνιο·

μὲ μιὰ σπαθιά τοὺς ἔχ' τοὺς δυό, τοὺς παίρνει τὰ κιφάλια.

Καὶ ἓνα ἀκόμα τετράστιχο γιὰ τὸ Γαρέφη δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Τζιάτσιο (Τραγούδια τῶν Σαρακατσαναίων, σ. 24, 63) :

Μᾶς ἦρθε μιὰ πικρὴ³ γραφὴ ἀπ' τῆ Μακεδονία,

βαρέσανε τὸν Κωνσταντῆ, τὸν καπετὰν Γαρέφη.

Τὸν κλαίν τὰ παλληκάρια του κι ὁ δόλιος ψυχογιός του,

τὸν κλαίει κι ἡ δόλια μάνα του, ἀπ' τῆ χρυσῆ⁴ Ἑλλάδα.

Τοῦ καπετάν Ἄγρα

Ὁ καπετάν Ἄγρας (Τέλλος Ἄγαπηνός) ἀποθανάτισθηκε περισσότερο μὲ τὸ θρύλο καὶ τὴν προφορικὴ παράδοση, παρὰ μὲ τὸ τραγούδι. Ἄγνος καὶ ἐνθουσιώδης νέος ἀξιωματικός, εἶχε κερδίσει τὴν ἀγάπη ὄλων τῶν συμμαχητῶν του. Διακρινόμενος γιὰ τὸν ἀνθρωπισμὸ του, εἶχε τὴν ἀφέλεια νὰ πιστεῖ, ὅτι θὰ μπορούσε νὰ ἐνώση τοὺς δύο χριστιανικοὺς λαούς, Ἕλληνας καὶ Βουλγάρους, κατὰ τοῦ κοινοῦ ἑτεροδόξου ἔθνους, τῶν Τούρκων. Ὑπῆρξε θύμα τῆς ἀγνῆς αὐτῆς ἰδεολογίας του. Μετὰ πολλὰς διαπραγματεύσεις μὲ μεσάζοντες, ἀποφάσισε νὰ συναντηθῆ μὲ τοὺς Βουλγάρους ἀρχηγούς τῶν κομιτατζήδων, γιὰ νὰ συνεννοηθοῦν πρὸς συμφιλίωση. Στὴ συνάντηση αὐτὴ προσῆλθε μὲ τὴ συνοδεία ἐξ ἑξ ἑξ μόνον ὁπαδῶν του. Οἱ Βούλ-

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀρ. 2217, σ. 305-306 (Λιχνάδες Μακεδονίας 1953).

2. ὀρθώτερο τὸ ἀνταριάζει τῶν προηγουμένων παραλλαγῶν.

3. Ὁ Τζιάτσιος γράφει ψιλῆ.

4. Τὸ ἐπίθετο χρυσῆ ἀταίριαστο ἐδῶ.

γαροι υποκριτικότητα έδειξαν στην άρχή καλές προθέσεις, αλλά ύστερα απέκάλυψαν τούς αληθινούς σκοπούς τους· συνέλαβαν τόν Ύγρα μαζί με τόν Ναουσαίο Άντώνη Μίγγα, και ύστερα από πολλές και άπερίγραπτες ταλαιπωρίες, τούς κρέμασαν σέ μιá καρυδιά, κοντά στό σιδηροδρομικό σταθμό τού Βλαντόβου, πού φέρει σήμερα τ' όνομά του «Ύγρας». Για τόν Ύγρα έγιναν πολλοί στίχοι σέ ύφος δημοτικών τραγουδιών, αλλά και ψευτολόγιες συνθέσεις. Θά παραθέσουμε στίχους τής πρώτης κατηγορίας. Πρέπει νά μνημονευθῆ έδῶ, ότι έχει γραφή άξιόλογη ειδική μονογραφία από τόν γυμνασιάρχη Θεόδ. Κανελόπουλο με τόν τίτλο : «Καπετάν Ύγρας, Τέλλος Άγαπηνός, έθνομάρτυς (1886-1907). Είσαγωγή στό Μακεδονικό άγῶνα», Άθήναι 1958.

Τό παρακάτω δημοτικό τραγούδι, καμωμένο κατά τά πρότυπα τών κλέφτικων μᾶς διασώζει τήν άπήχηση πού είχε ή δολοφονία τού Ύγρα¹:

Έσεις πουλιά πετούμενα κεί πού ψηλά πετάτε,
μην είδατε τόν άρχηγό, τόν καπετάνιο Ύγρα;
Έψές προψές τόν είδαμε στίς Νιάουσας τά μέρη,
Γιώργης Χασάπ'ς² τόν γέλασε και μπαμπεσιά τόν κάναν.
5 κι άπάνω εις τó Βλάντοβο στην καρυδιά τόν βάλαν,
Μιχάλ'ς Χαντούρ'ς³ τόν ρώταγε, κρυφά τόν κουβεντιάζει :
- Για πές μας, πές μας, βρ' άρχηγέ, βρέ καπετάνιε Ύγρα,
[σάν] πόσους Βλάχους έσφαξες, Ρουμάνους και Βουλγάρους;
- Χίλιους Βουλγάρους έσφαξα, Ρουμάνους πεντακόσιους⁴.

Πολλοί από τούς σλαβοφώνους ήσαν με τó μέρος τών Έλλήνων άνταρτών, καθώς λέγει τó έπόμενο σλαβόγλωσσο τραγούδι :

Μπόκ ντά ζιβέγιατ
γκάρτσι άντάρτι
στό ράσι πάγε
Τζολιβάτα τσέτα

1. Βλ. και Γ. Μόδης, Μακεδονικός άγών και Μακεδόνες άρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 299. Τού ίδιου, Ό Μακεδονικός άγών και ή νεώτερη Μακεδονική Ιστορία, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 382 κέ.

2. Ό Γεώργιος Κασάπας από τó Κρούσοβο ήταν Βλάχος άρχηγός συμμορίας. Ήταν και αυτός όπαδός τών «σ υ μ φ ι λ ι ω τ ι κ ῶ ν», αλλά έπρόδωσε τόν Ύγρα (Κα ν ε λ ο π ο ύ λ ο υ, έ. ά., σ. 112).

3. Μιχάλης (Ντίνος ή Χαντούρης) Βλάχος από τó Λιβάδι Καρατζόβας· πρώτος με άποσπασμα 18 Βλαχοφάνων όπλισμένων υπεδέχθη τόν Ύγρα και τόν πρόδωσε (Θ. Κ α ν ε λ ο π ο ύ λ ο υ, έ. ά., σ. 122 - 123).

4. Στο κείμενο ό στίχος... και πεντακόσιους Ρουμάνους.

ἑλληνικά λέγει :

ὁ θεὸς ζωὴ νὰ δώσῃ
στοὺς Ἕλληνας ἀντάρτες
ποὺ κατέστρεψαν
τοῦ Τζόλε τὴ συμμορία¹.

Ἐνα λαϊκὸ τετράστιχο μιλάει γιὰ τὸ κρέμασμα τοῦ Μίγγα, πιστοῦ
συνεργάτη τοῦ Ἄγρα :

Τὸν Τώνη² τὸν ἐκρέμασαν
στοῦ Βλάντοβου τὰ μέρη
μαζί μ' αὐτὸν ἐκρέμασαν
καὶ τὸν Ἀριστοτέλην³.

Στὸ ἐπόμενο τετράστιχο ἐκφράζονται τὰ συναισθήματα τοῦ Ἄγρα καὶ
τῶν συντρόφων του, ποὺ ἀναχωροῦσαν γιὰ τὶς συνεννοήσεις μὲ τοὺς Βουλ-
γάρους :

Βοήθα, Παναγιά μας, νὰ γλιτώσουμε
ὄσα καντήλια ἔχεις νὰ τὰ χρυσώσουμε
μεῖς κι ἂν χαθοῦμε τὸ γράφει ἡ μοίρα μας
κανένας δὲν τὸ ξέρει ἀπὸ τὸ σπίτι μας⁴.

Ἡ προσπάθεια νὰ ὑμνηθοῦν σὲ στίχους οἱ τελευταῖες στιγμὲς τοῦ Ἄγρα
φαίνεται στὸ κείμενο :

Σήμερα μαῦρος οὐρανός, σήμερα μαύρη μέρα
σήμερα ξεχωρίζονται μάνα καὶ θυγατέρα⁵.
Τὸν ἀρχηγὸ τὸν πιάσανε ἐπάνω στὸ Δροζίλοβο⁶
στ' Ὀσλιανίτικα⁷ τὰ σύνορα τὸν πέρασαν δεμένο,
5 βουὰ τὸν γύρισαν, στὸ Τέχοβο⁸ τὸν πήγαν,
σὲ μιὰ ψηλὴ καρυδιά τὸν εἶχαν κρεμασμένον...⁹

Τὸ μοιρολόγι ποὺ ἀκολουθεῖ, τραγουδοῦσαν σλαβόφωνες Ἑλληνίδες
γιὰ τὸν Ἄγρα :

1. Βλ. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 108.

2. Τώνης εἶναι ὁ Ναουσαῖος Ἀντώνης Μίγγας, ποὺ κρεμάσθηκε μαζί μὲ τὸν Ἄγρα.

3. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 113.

4. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 120-121.

5. Ἀρχικοὶ στίχοι γνωστοῦ τραγουδιοῦ τοῦ γάμου.

6. Σήμερα λέγεται Μεταμόρφωσις, πλησίον τῆς Ναούσης. Ὁ στίχος ἄμετρος.

7. Σήμερα Ἀγία Φωτεινὴ.

8. Τέχοβο, σήμερα Καρυδιά.

9. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 129-130. Ὁ τελευταῖος στίχος ἄμετρος.

Νέμας μάικα, ζλάτνο τσέντο, ντά τὰ πλάκα
 νέμας σέστρα ντά τὰ ζάλια;
 Κάκβα ιζλαζάγια
 κάκβα ντονισέα ντά βά οὐμπέσατ νά οὐρέχουτ.
 Ντά βά ντόνσατ νά τσούζντι μέστου
 τσούζντι μάικι ντά πλάκατ
 τσούιτζι σέστρι ντά βά ρέντατ.

έλληνικά σημαίνει :

Δὲν ἔχεις μάνα, γλυκὸ παιδὶ νὰ σὲ κλάψη,
 δὲν ἔχεις ἀδερφή νὰ σὲ πενήθησι,
 Πῶς σᾶς ἐγέλασαν,
 πῶς σᾶς ἔφεραν καὶ σᾶς κρεμάσαν στὴν καρυδιά!
 Νὰ σᾶς φέρουν σὲ ξένο μέρος,
 ξένες μάνες νὰ σᾶς κλάψουν,
 ξένες ἀδελφές νὰ σᾶς μοιρολογήσουν¹.

Καὶ ἓνα ἀκόμη τραγούδι σὲ ὕφος δημοτικὸ, ἀναφερόμενο στὶς τελευταῖες στιγμὲς τοῦ ἸΑγρα. Ἡ ἐναλλαγὴ τῶν ἑπτασυλλάβων - ὀκτασυλλάβων στίχων καὶ οἱ ὁμοιοκαταληξίαι δείχνουν κάποια λογία ἐπιτήδευση :

Ἦταν ἡμέρα Κυριακὴ
 Δευτέρα ξημερώνει
 ποὺ κίνησε ὁ ἸΑγρας
 μαζί μὲ τὸν ἸΑντώνη.

5 Δὲν πῆγαινε μακριὰ
 δὲν πῆγαινε κοντὰ
 στὸ Γεμνίνοβο² ἀπὸ κάτω.
 Τὸν ἸΑγρα τὸν ἐκρέμασαν
 στοῦ Βλάντοβου τὰ μέρη

10 μαζί μ' αὐτὸν ἐκρέμασαν
 κι ἓνα μοναχοπαίδι³.
 ἸΑχ, Ἰαχ, μῆλο τῆς μηλιᾶς,
 Ἰαχ, Ἰαχ, ἡρωικὴ καρδιά.

- ἸΑντώνη, δὲ λυπήθηκες

15 νὶ μάνα, νὶ⁴ πατέρα

1. Βλ. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 138.

2. Τοποθεσία στὴν περιφέρεια Ναούσης.

3. Τὸν ἸΑντώνη Μίγγα.

4. οὔτε.

- οὔτε γυναίκα κι ἀδερφές
οὔτε καὶ θυγατέρα.
"Αχ, ἄχ, μῆλο τῆς μηλιᾶς
ἄχ, ἄχ, ἥρωικὴ καρδιά.
- 20 "Ελα, γυναίκα μου χρυσῆ,
πᾶρε καὶ τὴν Ἑλένη
κι ἔλατε εἰς τὸν τάφο μου
νὰ ἰδῆτε τί θὰ γένη.
"Αχ, ἄχ, ἥρωικὴ καρδιά.
- 25 Ἐκεῖ ποῦ τὸν ἐκρέμασαν
ὑπῆρχε μία βρύση
ποῦ ἔτρεχε κρύο νερό,
χωρὶς νὰ σταματήση.
Στὸν τόπο ποῦ τοὺς κρέμασαν
- 30 χαροκαμένη νέα
ποῦ ἔκλαιγε τὸν ἄντρα της
τὰ δυὸ παιδιά τὰ νέα¹.

Τοῦ καπετάν Βάρδα

Γιὰ τὸν Γεώργιο Βάρδα (καπετάν Βάρδα) ἔχουμε πολλὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα: Ἐγεννήθη στὸ χωριὸ Ἀσκύφου Σφακίων τῆς Κρήτης ἀπὸ πατέρα τὸν Χαράλαμπο Τσόντο ἢ Τσοντολάμπη. Τὸ 1896 ἔλαβε μέρος στὴν Κρητικὴ ἐπανάσταση. Στὴ Μακεδονία ἦρθε τὸ 1904 ἐπὶ κεφαλῆς ἀνταρτικοῦ σώματος. Ὡς ἀρχηγὸς στὸ βιλαέτι Μοναστηρίου ὀργάνωσε τὸν ἀγώνα τῶν Μακεδονομάχων². Τὸ παρακάτω πεντάστιχο τραγούδι, ποῦ ἔγινε κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν κλέφτικων, ὄχι μεγάλης ποιητικῆς ἀξίας, εἶναι δημοσιευμένο στὴν ποιητικὴ συλλογὴ Ἄλ. Ζγώνη καὶ Ἀθ. Ράχου, Δημοτικὰ τραγούδια Γρεβενῶν, Γρεβενά 1938, ἀρ. 62:

Συντάσσονται οἱ ἀρχηγοί, τὰ δέκα κομιτάτα
νὰ πολεμήσουν τὴν Τουρκιὰ μέσ' στὴν Μακεδονία.

Παίρνουν λαχνίζουν τὰ χωριά λαχνίζ'ν τὲς πολιτείες
ὁ Βάρδας πάει Μορίχοβο ὁ Λίτσας στὰ Μπιτόλια³

5 καὶ ὁ Μελάς στὴν Καστοριά καὶ στὰ Καστανοχώρια⁴.

1. Θ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ., σ. 164. (Δὲν τηρεῖται ἡ σειρά τῶν στροφῶν, ὅπως εἶναι δημοσιευμένες στὸ βιβλίον τοῦ Θ. Κανελοπούλου).

2. Βλ. καὶ Ἄρχειον Μακεδονικοῦ ἀγώνος Πηνελόπης Δέλτα, I. Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν (ἀπομνημονεύματα), Θεσσαλονίκη 1959, σ. 41 κέ.

3. Τὸ σερβικὸ Μοναστήρι.

4. Βλ. καὶ Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 275 κέ.

Τοῦ καπετάν Φούφα

Γιὰ τὸν καπετάν Φούφα (ἀνθυπολοχαγὸ Παπαδᾶ) ἀπὸ τὸν Ἅγιο Πέτρο τῆς Κυνουρίας, ποῦ ἔπесе στὸ Παλιοχώρι Πτολεμαΐδος στὶς 11-5-1907 μᾶς παραδίδεται ἓνα τραγούδι μὲ παραλλαγές. Ἐνα κακότεχνο τραγούδι εἶναι δημοσιευμένο ἀπὸ τὸν Π. Οἰκονόμου στὸ βιβλίο του «Τὸ Λέχοβον προπύργιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ 1900-1912». Τὸ ἴδιο αὐτολεξεῖ δημοσιεῖει στὴ συλλογὴ τραγουδιῶν Χαλκιδικῆς (σ. 17 ἀριθ. 14) ὁ Πέτσης. Στὰ σχόλια τοῦ τραγουδιοῦ γράφει: «Ὁ καπετάν Φούφας», ἀπὸ τὸ 1906 ἀνέλαβε ὡς ὄπλαρχηγὸς τοῦ τμήματος Παλαιοχωρίου Καϊλαριῶν... Ὁ Φούφας ἀνεδείχθη συνετός, δίκαιος καὶ γενναῖος ὄπλαρχηγός, ἐμπνεύσας τὴν ἀγάπην καὶ τὸν σεβασμὸν εἰς τοὺς Ἕλληνας»¹.

Τὰ τρία παρακάτω τραγούδια γιὰ τὸ θάνατο τοῦ Φούφα στὸ Παλιοχώρι, δημοσιεῖει ὁ Χρ. Γεωργίου στὸ βιβλίο του «Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα», σ. 59:

Α

Φούφας κι Ζιάκας ἀρχηγοὶ μ' ἰξήντα παλληκάρια
στὴ Λόσιτσα² πιάσανι νὰ κάμουνι λημέρι...
Κι οὐχτῶ Μαῖου ἔφτασαν μέσα στοῦ Παλιουχώρι.
Φουνάζ³ οὐ Φούφας οὐ ἀρχηγός, τὰ ὄρη ἀντιλαλοῦνι
5 κι ἀπὸ τοῦ φόβου οἱ Βούλγαροι τὰ ὄπλα τους πιτοῦνι.

Β

Σηκώνουμι πουλὺ προῦι, δυὸ ὄρις πρὶν νὰ φέξη.
Παίρνου νιρὸ κι νίβουμι κι ζώνου τ' ἄρματά μου
κι παίρνου δίπλα τὰ βουνά, δίπλα τὰ κουρφοβουῖνια,
νὰ βρῶ λημέρια ἀντάρτικα, λημέρια 'ποῦ τοῦ Φούφα.
5 Μουρίκι³ μου πιρήφανου κι Οὐξυὰ ζουγραφισμένη,
τοῦ Φούφα ποῦ τὸν ἔχιτι, τὸν πρῶτου καπιτάνιου;
Βρίσκου τοῦ Φούφα ἀρχηγό βαριά τραυματισμένου!
- Σήκου, βρὲ Φούφα ἀρχηγέ, σήκου, νὰ πουλιομηήσης.
- Μὴ τί πουδάρια νὰ σκουθῶ, νὰ σταυρουθῶ νὰ κάτσου,
10 νὰ βγάλου τοῦ τραγούδι μου τοῦ παραπονιμένου!

1. Βλ. καὶ Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 323. Τοῦ ἴδιου, Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ Μακεδόνες ἀρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 131. Ἀρχεῖον Μακεδονικοῦ Ἀγῶνος Πηνελόπης Δέλτα, I. Γερμανοῦ Καραβαγγέλη, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν (ἀπομνημονεύματα), Θεσσαλονίκη 1959, σ. 43.

2. Παλαιότερη ὄνομασία τοῦ χωριοῦ Γέρμα.

3. Βουνὸ στὴν ὄροσειρὰ Μοριχόβου.

Γ

- Τρίτη, Τετάρτη τὸ πρὸι ἴπῃρα τ' ἄρματά μου,
 στοῦ Παλιουχώρι πῆγινα μὶ ὅλα τὰ πιδιά μου.
 Ἴκει πὸν ἱκαθήσαμι, γιὰ νὰ ξικουραστοῦμι,
 ἦρθαν οὐλίγοι Βούλγαροι, νὰ μᾶς ὑποδεχοῦνι.
- 5 «Καλὴ μέρά σας, βρὲ πιδιά», εἶπαν τὰ Βουργαράκια·
 εἶχαν στὰ χεῖλια ζάχαρη, καὶ στὴν καρδιά φαρμάκια·
 «Φούφα, πὸν ἔχτι τ' ἄρματα, τὰ ἔρημα τσαπράζια,
 νὰ κάψουμ' τοῦ σπῖτ' τ' παπᾶ, τοῦ καπιτάνιου ἀντάμα;»
 «Τὶ λέτι, παλιοβούργαροι κὶ σεῖς παλιουκουμίτις,
- 10 ἡμεῖς ἀπουφασίσαμι μὶ τὰ σπαθιά νὰ μοῦδι.
 Γιὰ ἀνοίξει μας, μωρὲ πιδιά κὶ σεῖς παλιουκουμίτις».
 Ἦ πόρτα ἀμέσουζ ἀνοιξιν κ' οἱ ντουφικιὲς ἀρχίσαν.
 Πῆραν τοῦ Φούφα στὰ δεξιά κὶ πέφτει πληγουμένους·
 Βουργάροι τὸν σκουτώσανι μέσα στοῦ Παλιουχώρι.

Τοῦ Λούκα

Ὁ καπετὰν Λούκας, τοῦ ἐπόμενου τραγουδιοῦ, ἀπὸ τὴ Ραδοσίνιστα (σημερινὸ Μέγαρο) τῶν Γρεβενῶν, δὲν ἔχει σχέση με τὸν Βούλγαρο κομητατζή Λούκα. Ἀρχικὰ ἦταν στὸ σῶμα τοῦ Ἀντ. Βλαχάκη (Νάκη Λίτσα). Τὸ 1907 συναντήθηκε στὸ Λέχοβο με ἄλλα ἀνταρτικὰ σώματα, τοῦ Ζιάκα, Γκούρα, Φλάμπουρα. Σὲ συμπλοκὴ με τοὺς Τούρκους ἐφονεύθη ὁ Χρ. Μπασιτῆς (βλ. ἐπόμενο τραγούδι) καὶ τραυματίστηκε στὸ μάτι ὁ Λούκας. Ἀναγκάστηκε νὰ φύγει στὴν Ἀθήνα γιὰ θεραπεία, ἀλλὰ ἔχασε τὸ μάτι του. Ἀπέθανε τὸ 1913. Στὸ τραγούδι ἀναφέρονται οἱ ἀντιδικιὲς τοῦ Λούκα με τὸν Παπαδήμα, οἰκονόμον στὸν Γέρμα καὶ διδάσκαλον στὸ Βογατσικό. Διεδικούσε ὀρισμένο πῶσδὸ χρημάτων, πὸν ἰσχυριζόταν ὅτι εἶχε ξεδέψει, καὶ δὲν τὸ ἀνεγνώριζαν ὁ Παπαδήμας καὶ ὁ Ζιάκας¹.

Ἔνα πουλάκι ἐλάλησε στοῦ Λέχοβου τὴ ράχη.

Δὲν κεληδοῦσε σάν πουλί, μηδὲ σάν χελιδόνι,

παρὰ λαλοῦσε κὶ ἔλεγε μ' ἀνθρώπινη κουβέντα:

- «Καλὰ ἦσουν, Λούκα μ', στὰ βουνὰ καὶ στὰ Καστανοχώρια.

1. Στίλπ. Κυριακίδου, Ἄσματα, «Μακεδονικὰ» 3 (1956) σ. 412. Παρόμοιο σὲ χειρόγρ. τοῦ Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης ἀρ. 93, σ. 16 (συλλογὴ Δέσπ. Μαισική, Ροδοχώρι Βοΐου). Βλ. καὶ Χ. Γεωργίου, Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ αγώνα, σ. 49. Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς αγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 324.

- 5 Τὶ γύρευες, τὶ χάλευες, στοῦ Λέχοβου τὴ ράχη;
 - Πήγαινα γιὰ τὸ Μουρίχοβο καὶ γιὰ τὴν Καρατζόβα,
 γιὰτὶ μὲ κατηγορήσαν Ζιάκας καὶ Παπαδήμας:
 «Δὲν κάνει ὁ Λούκας γι' ἀρχηγός, μηδὲ γιὰ καπετάνιος».
 Συχνά στέλναν τὰ γράμματα στοῦ κέντρο, στὴν Ἀθήνα:
 10 «Δὲν κάνει ὁ Λούκας γιὰ ἀρχηγός, μηδὲ γιὰ καπετάνιος».

Τὸ ἐπόμενο τραγοῦδι ἀναφέρεται σὲ ἀπαγωγή ἐνὸς Παπαπερικλῆ ἀπὸ τὸν καπετὰν Λούκα:

- Ἦτανε μέρα βροχερὴ καὶ νύχτα χιονισμένη
 σὰν πιάστηκαν - παιδιὰ μ' - στὸν πόλεμο ἔπο τὸ πρωὶ ὡς τὸ βράδυ.
 Ἦταν ὁ Λούκας ἀρχηγός, ἦταν κι καπετάνιος,
 εἶχε κομίτες Κρητικοὶ ἔπο μέσ' ἀπὸ τὴν Κρήτη
 5 τὸς νίκησαν, τὸς τσάκισαν καὶ μπῆκαν στὴν Ἀβδέλλα,
 πῆραν τὸν παπα-Περικλῆ μαζί μὲ τὸν υἱό του.
 - Δὲν παίρνεις, Λούκα μ', χρήματα, φλουρί μαργαριτάρη;
 - Δὲν παίρνει ὁ Λούκας χρήματα, φλουρί, μαργαριτάρη,
 μόν' θέλ' τὸν παπα-Περικλῆ μαζί μὲ τὸν υἱό του.
 10 Τὸς πῆραν καὶ τὸς ἔσφαξαν σὰν τὰ παχιά κριάρια¹

Τοῦ Χρ. Μπαστῆ

Τὸ ἐπόμενο ἡμιλόγιο τραγοῦδι ἀναφέρεται στὸν Χρ. Ἀργυράκο ἢ Μπαστῆ (Σιαπέρα), ποῦ ἔπεσε στοῦ Λέχοβο στίς 13 Ἰουνίου 1907. Κατήγετο ἀπὸ τὸ Μπλάτσι Πτολεμαΐδος².

- Μάθατι σεῖς ἕνα νέου,
 πό'γινε μιὰ Κυριακή;
 ἔσκουτώσαν τοῦ Σιαπέρα,
 παλληκάρη τοῦ Μπαστῆ.
 5 Πουλιμοῦσι σὰ λιουντάρη
 κεῖ στοῦ Λέχοβου ψηλά
 κι μιὰ σφαίρα τὸν ἠρῆκε
 μὲς στοῦ στήθους ἀμπρουστά.

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., ἀρ. 2154 δ', σ. 37 (συλλογὴ Δ.Β. Οἰκονομίδου, Φιλιππῶν Δυτ. Μακεδονίας 1953).

2. Βλ. καὶ Γ. Μόδης, ἔ. ἀ., σ. 323.

Ὁλου τοῦ χουργιοῦ τὸν κλαίει
 10 κὶ ἡ μάνα τὸν θρηνεῖ
 τὸν Κουστάκη τοῦ λεβέντη,
 τῆς Σελίτσης τοῦ πιδι¹.

Τοῦ καπετάν Λίτσα

Λίτσας εἶναι ψευδώνυμο τοῦ ἀνθυπολοχαγοῦ Ἀντωνίου Βλαχάκη ἀπὸ τὸ Γύθειο. Μαζὶ μὲ τὸν Λεωνίδα Πετροπουλάκη καὶ ἄλλους Μακεδονομάχους ἔπεσε στὴν Ὀσνίτσανη (σημερινὸ Καστανόφυτο) τῆς Καστοριάς σὲ μάχη κατὰ τῶν Τούρκων στίς 7 Μαΐου 1906. Γιὰ τὸν Λίτσα μᾶς παραδίδονται τὰ ἐπόμενα ποιητικὰ κείμενα :

A

- Φίλοι τοῦ Λίτσα τῶλιγαν κὶ τὸν παρακαλοῦσαν,
 νὰ μὴν πάη στὴν Ὀσνίτσα² ὅλοι τὸν ὀμιλοῦσαν·
 τὸ τοῦ πεν ὁ Λούκας τρεῖς φορὲς κὶ τὰ παιδιὰ του ὄλα
 μὰ κείνος δὲν τοὺς ἤκουσεν, «γραμματικέ», φωνάζει :
- 5 «μάσε τὰ παλληκάρια μου κὶ ἐμπρὸς ἀκολουθᾶτε.
 Ἴγὼ πηγαῖνω ἀμπροστὰ κὶ ἐσεῖς ἀκολουθᾶτε
 κὶ ὅταν ἀρχίσ' οὐ πόλεμος, γενναῖα πολεμᾶτε».
 Στὸ δρόμο ὅπου πῆγαιναν, ἐκεῖ ποῦ περπατοῦσαν
 Τούρκοι τοὺς συναντήσανε κὶ τοὺς καλωρωτοῦσαν :
- 10- Ποῦ πᾶς, Βλαχάκη μ', ξακουστό, σὺ καπετάνιε Λίτσα;
 Πάνεις νὰ κάψης τὸ χωριὸ κὶ αὐτὴν τὴν Ὀσνιτίτσα;
 - Μήπως ἰγὼ εἶμαι Βούλγαρος τὴν Ὀσνίτσα νὰ κάψω;
 Πάνω νὰ κάμω πόλεμο Βουλγάρους γιὰ νὰ σφάξω.
 Μιὰ παταριά τὸν ρίζανε κὶ γίνηκεν κομμάτια
- 15 τὸν κλαῖνε τὰ ψηλά βουνά καὶ τὰ παιδιὰ του ὄλα.
 Ἐπτά Μαΐου ἦτανε, π' ἀνοίγουν τὰ πουρνάρια
 ποῦ κάνει ὁ Λίτσας πόλεμο μὶ ἕξηντα παλληκάρια³.

B

Σαββάτου βράδῳ ἤμασταν κουντὰ σὶ μαναστήρι
 κὶ οὐ Λίτσας ἦταν σκιπτικὸς κὶ ἦταν συλλογισμένους.

1. Χρ. Γεωργίου, Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ αγώνα, σ. 42.

2. Πρόκειται γιὰ τὴν Ὀσνίτσανη (Καστανόφυτο) χωριὸ τοῦ νομοῦ Καστοριάς. Βλ. καὶ Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς αγὼν, σ. 323. Βλ. καὶ Κ. Μαζαράκης, Ὁ Μακεδονικὸς αγὼν (ἀναμνήσεις), Θεσσαλονίκη 1963, σ. 78.

3. Οἱ δύο τελευταῖοι στίχοι θυμίζουν τεχνοτροπία κρητικῶν ἥρωικῶν τραγουδιῶν.

Τοὺς ἀρχηγοὺς ἐκάλισι κὶ τὸν Πιτροπουλάκι·
 «νά τοιμαστοῦνι τὰ πιδιά στὸν πόλιμου νά πᾶμι,
 5 Βουλγάρους γιὰ νά κάψουμι, ταμπούργια...»¹.
 Τῆ χαραυγῆ κινήσαμε σ'ν Οὐσνίτσανη νά πᾶμι.
 Πρῶτους οὐ Λίτσας ἐτριξι μέσ' στη φουτχιά τὰ βόλια
 κὶ τ' ἀρχηγοῦ οὐ ψυχουγιὸς κὶ οὐ καπιτὰν Λιουνίδα.
 «Πιτροπουλάκη», φώναξι τοῦ καπιτὰν Λιουνίδα·
 10 τὰ παραθύργια χτύπησι, νά μὴ ἔβγουν οἱ Βουλγάροι
 κ' ἰγὼ θὰ βάλου τῆ φουτχιά, νά κάψουμι τὰ σπίτσια,
 ψυχὴ νά παραδώσουμε μὶ ὅλα μας τὰ ντέρτσια.

Γύρισμα :

Ἄιντι Λίτσα μου καημένι,
 κὶ στὸν κόσμου ξακουσμένι·
 Λιουνίδα πινιμένι
 κὶ αἰτὲ καμαρουμένι.
 Ἰσὺ Μακιδουνία, στὰ μαῦρα νά ντυθῆς
 γι' αὐτὰ τὰ παλληκάργια πῶχεις στὴ μαύρη γῆς².

Τοῦ Ζιάκα καὶ τοῦ Γέρμα

Ὁ καπετὰν Ζιάκας τοῦ ἐπομένου τραγουδιοῦ εἶναι ὁ ἀξιωματικὸς Γρηγ. Φαληρέας ἀπὸ τῆ Μάνη³.

Ὁδὸ Ζιάκας οὐ πιρήφανος κὶ οὐ Γέρμας⁴ τοῦ ξιφτέρι
 μ' ὄλου λιβέντις διαλιχτούς, μ' ἰξήντα παλληκάρια
 στὴ Λόσνιτσα⁵ πιράσανι νά κάνουνι λημέρι,
 κεῖ π' ἀγκαλιάζοντ' οἱ οὐξιεὶς μὶ τὰ χλουρά πουρνάρια
 5 κὶ τρέχουν γάργαρα νιρά, τὰ δένδρα ποὺ ἠσκίωνουν.
 Ψιλὸ τραγοῦδι ἀρχίσανι νά ψιλοτραγουδοῦνε·
 πρῶτους οὐ Ζιάκας τᾶρχισε κὶ οὐ Γέρμας τ' ἀπουσώνει.
 Τουρκιὰ χιλιάδεις πλάκουσι, μαῦρη σάν καλιακούδα.
 10 Καρδιά, πιδιά, φουνάζανι, οὐσάν Γρικοὶ σταθῆτι.

1. Στὸ δημοσίεϊμα τοῦ Γεωργίου εἶναι πληρὲς τὸ ἡμιστίχιο, ἀλλ' ἀνόητο «ταμπούργια γιὰ νά φάμι».

2. Χρ. Γεωργίου, Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνα, σ. 57.

3. Χρ. Γεωργίου, ἔ. ἀ. σ. 50-51.

4. Γιὰ τὸν Γέρμα βλ. τὸ ἐπόμενο τραγοῦδι.

5. Παλαιότερη ὀνομασία τοῦ χωριοῦ Γέρμα.

Μι μιὰ οὐρμὴ ριχτήκανι στὴν τουρκικιά τὴ φλόγα
κι κόβουν Τούρκους ἄπειρους, σὰ θιριστὲς στὰ στάχυα¹.

Τοῦ καπετάν Γέρμα

Ὁ καπετάν Γέρμας τοῦ ἐπομένου τραγουδιοῦ, ψευδώνυμο τοῦ ἀξιωματικοῦ Νικολάου Τσοτάκου ἀπὸ τὸ Γέρμα τῆς Μάνης. Ἐπεσε σὲ μάχη μετὸς Τούρκους τὸν Ἰούλιο τοῦ 1907. Ἡ προτομὴ του ἐστήθη στὸ χωριὸ Γέρμα. Τὰ ἀποκαλυπτήρια ἐγιναν στίς 29 Μαΐου 1966².

- Οὐ Ζιάκας ἦταν ἀρχηγός, οὐ Γέρμας καπιτάνιους
πουλέμησαν μέσ' στοῦ βουνό μ' ἐξήντα παλληκάρια.
Ἦταν ἡμέρα θλιβερή, ἡμέρα ἦταν Τρίτη,
ποῦ φίλιβιν οὐ ἀρχηγός τοὺς νέους ἴπου τὴν Κρήτη.
- 5 Ἦ ὦρα ἦταν ἰφτά, προυτοῦ νὰ σηκωθοῦνι,
οἱ Τούρκοι τοὺς ἠύρηκανι ψηλά στοῦ κουρφουβούνι.
- Σήκου, βρὲ Νίκου ἀρχηγέ, βρὲ Γέρμα καπιτάνι,
νὰ ἰδῆς τὰ κρητικὰ πιδιά, ἐφτάσαν στοῦ πουτάμι.
- Κλάψαν μανοῦλις γιὰ πιδιά, ἄς κλάψη κι ἡ δική μου·
- 10 στῆς Καλουγραίας τοῦ βουνό³ θὰ μείνη τοῦ κουρμί μου.
Δὲν τοῦ ἔζιρις, μανοῦλα μου, σὶ ποιὸ βουνό θ' ἀράξου,
θὰ μοῦ ἴστιλνις τὰ ροῦχα μου, νὰ στουλιστῶ, ν' ἀλλάξω!
Στῆς Καλουγραίας τοῦ βουνό θὰ μείνη τοῦ κουρμί μου,
γιὰ νᾶχη δόξα κι τιμή, νὰ λάμπη σὰν τοῦ κρίνου.

Γύρισμα :

Ἄηδόνια, καναρίνια,
μὴν κιλαδήσιτι
κοιμᾷτ' οὐ καπιτάνιους,
μὴν τοὺν ξυπνήσιτι.

Τοῦ Κοροπούλη

Γιὰ τὸν Εὐάγγελο Κοροπούλη ἀπὸ τὴ Μάνδρα Ἀττικῆς ποῦ ἐδολοφονήθη στὴ Σιάτιστα τὸ 1908 ἐγινε τὸ ἐπόμενο τραγούδι⁴.

1. Ὁ τελευταῖος στίχος μετὴν παρομοίωση προφανῶς εἶναι προσθήκη λογιῶν. Τὸ ἴδιο τραγούδι καταγράφει τὸ 1955 ὁ συντάκτης τοῦ Ἱστορικοῦ Λεξικοῦ τῆς Ἀκαδημίας Στ. Μάνεσης στὸ χωριὸ Δικνάδες Δυτ. Μακεδονίας (χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α. ἀρ. 2217, σ. 314).

2. Χ ρ . Γ ε ω ρ γ ί ο υ , Ὁ Γέρμας καὶ τὰ γεγονότα τοῦ Μακεδονικοῦ αγώνα, σ. 50.

3. τοπωνύμιο τοῦ Γέρμα Δυτ. Μακεδονίας.

4. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., 1688, σ. 147 ἀριθ. 58 (συλλογὴ Γ. Μέγα 1952).

Κάθομαι συλλογίζομαι γι' αὐτὸν τὸν Κοροπούλη
 πού 'ταν γενναῖος ἀρχηγός, γενναῖο παλληκάρι·
 πολλοὺς πολέμους ἔκαμε μὲ Τούρκους μὲ Βουλγάρους.
 Τὸν κάλεσεν ἡ Σιάτιστα, φιλιὰ γιὰ νὰ τὸν κἀνη.
 5 Πικρὴ φιλιὰ τὸν κἀνανε μὲ μαχαιριῆς μὲ βόλια!
 Δὲ φταίει ὄλη ἡ Σιάτιστα καὶ οὐδὲ αὐτὴ ἡ Χώρα¹
 μὸν φταίνουν τρία ἄτομα . . . . .

Ἡ ἀπαγωγή τοῦ καϊμακάμη ἀπὸ τὸν Ναούμη

Τὴν ἀπαγωγή τοῦ καϊμακάμη (τοποτηρητοῦ) Φλωρίνης ἀπὸ τὸν Ναούμη ἢ Καραναοῦμ ἔχει ὡς ὑπόθεση τὸ ἐπόμενο τραγοῦδι. Ἡμέρα ραμαζανιοῦ ὁ Ναούμης καὶ ὁ Νταβέλης ἀπὸ τὴν Γαλατινὴ μῆκαν κατὰ τὸ 1906 μέσα στὴ Φλώρινα καὶ πῆραν σκλάβο τὸν καϊμακάμη. Ὁ Ναούμης ἀπὸ τὴν Ἱεροπηγὴ (Κωστενέτο) Καστοριάς, εἶχε δρᾶση στὴν περιφέρεια Καστοριάς καὶ Ἀνασελίτσας. Τὸ ἐπεισόδιο τῆς ἀπαγωγῆς τοῦ καϊμακάμη τραγουδήθηκε σὲ μερικὲς παραλλαγές τοῦ τραγουδιοῦ. Ἡ καλύτερη παραλλαγή, νομίζω, εἶναι αὐτὴ ποὺ δημοσιεύει ὁ Γ. Μόδης (Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 126)²:

Ναούμης πάει στὴ Φλώρινα
 μωρὲ Φλώρινα,
 ἄιντε μ' ἐξήντα παλληκάρια,
 γειὰ σου, Ναούμη καπετάνιε,
 ἦταν ἡμέρα Κυριακὴ
 μωρὲ Κυριακὴ
 ἄιντε ἡμέρα ραμαζάνι,
 γειὰ σου, Ναούμη καπετάνιε,
 Ναούμης πάει στὴ Φλώρινα
 μωρὲ Φλώρινα
 πιάνει τὸν καϊμακάμη,
 γειὰ σου, Ναούμη καπετάνιε!

Τοῦ Νταβέλη

Στὸ συνεργάτη τοῦ Ναούμη Νταβέλη ἀπὸ τὴ Γαλατινὴ (Κοντσικό)

1. Ὁ ἄνω συνοικισμὸς τῆς Σιάτιστας.

2. Βλ. καὶ Χρ. Γεωργίου, ἔ. ἀ., σ. 22 καὶ Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ οἱ ἀρχηγοὶ του, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 182.

♩ ~ 112

1 Na. ού- μης πάει στή Φλώ- ρι - - να - , μω - ρέ
 Φλώ- ρι - να, πήε σε να φέρ' τὸ - ον κλη - μα -
 κά - μη, γειά σου Na - ού - μη - ημ' κα - πε - - τὰ - νι μ'.

2 Παι - διά μ' τὸ τ'εῖ - στε λέ - ρα - θα - μω - ρέ,
 λέ - ρα - - θα, ἄι - ντε, τὸ τ'εῖ - στε -
 κι' ὄ - λο στ' ἄ - σή - μια α
 λιε - ρω - μέ - να, φορ - τω - μέ - να.

ἀναφέρεται τὸ ἐπόμενο τραγούδι, πὺ μιλάει γιὰ πάτημα τῆς Καστοριάς καὶ λαφυραγωγία: ¹

Ὅσα κακὰ κι ἂν ἔκαμες - Γεώργη μ', Νταβέλη μ' - ὄλα συμπαθισμένα,
 κι ἓνα κακὸ πὺ ἔκαμες συμπαθισμὸ δὲν ἔχει.

Πὺ πάτησες τὴν Καστοριά, τὸ πρῶτο μιντζιλίσι ².

Βάνεις τοὺς μπέηδες ἀμπροστά, βάνεις τοὺς καϊμακάμ'δες,

5 Βάζεις καὶ τὸν Ἀλιάμπη μαζί μὲ τοὺς Ἑβραίους.

Στὰ ὄντρα ³ τοὺς ἀνέβαζες, στὰ ὄντρα τοὺς πηγαίνεις,

νὰ πάρης γρόσια - Γεώργη μ' - καὶ φλωριά. . . .

Τοῦ καπετάν Γ. Βολάνη

Ὁ Γ. Βολάνης κατήγετο ἀπὸ τοὺς Λάκκους τῆς Δυτ. Κρήτης. Ἀρχικά

1. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. ἀρ. 2217, σ. 377-78 (συλλογὴ Στ. Μάνεση, Δραγασιά Δυτ. Μακεδονίας 1955).

2. μιντζιλίσι (τουρκ.) συνεδρίαση, κέντρο διοικητικὸ, κεφαλοχώρι.

3. Ὅρος ὄντρα στὴν περιφέρεια Καστοριάς.

άνηκε στο Σώμα Παύλου Μελά. Μετά το θάνατο του Μελά συνελήφθη από τους Τούρκους και ώδηγήθη στο Μοναστήρι· κατόρθωσε όμως να διαφύγει. Έπικεφαλής σώματος Μακεδονομάχων έδωσε πολυάριθμες μάχες με Τούρκους και Βουλγάρους. Ό Βολάνης έζησε ως το 1943, ότε έπεσε θύμα κομμουνιστικής δολοφονίας.

Τό επόμενο τραγούδι αναφέρεται στη μάχη του Στρεμπένου. Ό Βολάνης έσώθη, αλλά έχασε 13 συμπολεμιστές¹, όπως λέει τό τραγούδι.

Όξω μεριά άπ' τό Λέχοβο, στο δάσος του Στρεμπένου²,

Γιώργος Μπουλάνης πολεμά με τούρκικο άσκέρι³.

Ρίχνουν τουφέκια σαν βροχή, μολύβια σαν χαλάζι.

Μάρμπας Άντρέας⁴ πονηρός φωνάζ' στα παλληκάρια.

5 «Χτυπάτε τά βρωμόσκυλα, χτυπάτε Τουρκαλάδες.

Γι' άφουγκραστήτε, βρέ παιδιά, τό λυπηρό τραγούδι,

τραγούδι να τό μάθετε, τραγούδι να τό λέτε,

και όσοι είστε Έλληνες να κάτσετε να κλαίτε⁵.

Σ' ένα μνημούρι δεκατρείς όλους τούς παραχώσαν.

Του Γιώργη Κρητικού

Τό Κρητικό παιδί του επόμενου τραγουδιού⁶ είναι ό Κρητικός Γ. Σεϊμένης ή Σεϊμενάκης, που έμενε στο Λέχοβο. Δέν ήταν ευχαριστημένος από τη στάση των άρχηγών του προς τούς Τούρκους, επειδή είχε την άφέλεια να νομίζει κοινό τον άγώνα των Βουλγάρων και Έλλήνων κατά των Τούρκων και ήθελε να συνεργασθί με τούς Βουλγάρους κομιτατζήδες. Τόν συνέλαβαν όμως οί Βούλγαροι και τόν εφυλάκισαν. Ό Μπίμπας Στέργιος, μέλος μιάς επιτροπής «συνενοήσεως» με τούς κομιτατζήδες έναντίον των Τούρκων παρεκίνησε τούς Βουλγάρους και τόν σκότωσαν στις 25 Ίουλίου 1903⁷.

1. Βλ. Στ. Κυριακίδου, Άσματα, «Μακεδονικά» 3 (1957) σ. 412, 420. Πρβλ. και Γ. Μόδη, Μακεδονικός άγών και Μακεδόνες άρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 131. Του ίδιου, Ό Μακεδονικός άγών και ή νεώτερη μακεδονική ιστορία, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 368 κέ.

2. Χωρίον του νομού Φλωρίνης· σήμερα ονομάζεται Άσπρόγεια.

3. ομάδα, πολεμικό σώμα.

4. Όπλαρχηγός από την Κρήτη.

5. Οί στίχοι 6, 7, 8, θυμίζουν τεχντροπία κρητικής ρίμας.

6. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., άρ. 1430, σ. 11 (συλλογή Κ. Μπέντα, Σιάτιστα 1939).

7. Βλ. και Γ. Μόδη, έ. ά., σ. 154. Του ίδιου, Μακεδονικός άγών και Μακεδόνες άρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950, σ. 178. Άρχειον Πηνελόπης Δέλτα, Ι. Γερμανού Καραβαγγέλη, Ό Μακεδονικός άγών (άπομνημονείατα), Θεσσαλονίκη 1959, σ. 23.

- Παρασκευή τὸ βράδυ ἢ ὥρα στὶς ἔννια
βαρέσανε τὸ Γιῶργο, τὸ Κρητικὸ παιδί.
- Δὲ στούειπα ἰγῶ, μπρὲ Γιῶργο, μὴν πᾶς ἴκει ψηλά,
γιατ' εἶνι ὁ Τσιουκαλάρης¹, Βουλγάροι τὰ σκυλιά.
5 - Δὲ φταίγω ἰγῶ οὐ καμένος, δὲ φταίγ' ἄλλους κανεῖς,
μόν' φταίγ' οὐ προδότης, τὸ ἄπιστο σκυλί.

Τοῦ Τσακαλάρωφ

ἽΟ ὄνομαστὸς Βούλγαρος ἀξιωματικὸς, κοιτατζῆς Τσακαλάρωφ, εἶ-
ναι τὸ πρόσωπο ποὺ ἀναθεματίζουν οἱ Βουλγάρες στὸ ἐπόμενο τραγούδι:²

- Τ' εἶν' τὸ κακὸ ποὺ γένηκε τὸ φεινὸ χεῖμῶνα.
Κλαίγαν μανάδες γιὰ παιδιά, γυναῖκες κλαῖν γιὰ ἄντρες.
Κλαίγουν καὶ δυὸ Βουλγάρισσες στῆς Φλώρινας τὸν κάμπο:
'Ανάθεμά σας βόιβοντες καὶ σένα, Τσακαλάρωφ³,
5 ὅπου 'στε σεῖς οἱ αἰτίοι, σεῖς εἶστε ἡ αἰτία,
ποὺ σκότωσαν τοὺς ἄντρες μας μαζί καὶ τὰ παιδιά μας.

Στὸ διάκο Δημήτρη Ἐναγνώστου

Μὲ φανερὴ τὴν ἐπίδραση ἀπὸ τὴ γλώσσα κλέφτικων τραγουδιῶν ἔγινε
τὸ παρακάτω τραγούδι, γιὰ νὰ τιμῆσῃ τὸ διάκο Δημήτρη Ἐναγνώστου,
ποὺ μὲ βάρβαρο τρόπο ἐδολοφονήθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὴν 1η Ὀκτωβρίου
1911 μαζί μὲ τὸν Αἰμιλιανὸ Λαζαρίδη, μητροπολίτη Γρεβενῶν, καὶ τὸν
κάτοικον τοῦ χωρίου Σνιχόβου (σημ. Δεσπότη) Φασούλαν⁴. Ἡ λαϊκὴ μούσα
αὐτὴ τὴ φορὰ δὲν ἠθέλησε ν' ἀποθανατίσῃ τὸν καθ' ὅλα ἄξιο καὶ ἔνδοξο
ἐπίσκοπο Αἰμιλιανὸ, ἀλλὰ μόνον τὸ διάκο. Εἶναι καὶ αὐτὴ μία ἀπὸ τὶς
ἰδιοτροπίες τῆς δημοτικῆς ποιήσεως. Τὸ ἐπόμενο τραγούδι γιὰ τὸ διάκο
Δημήτρη Ἐναγνώστου κατεγράφη στὸ χωριὸ Λιμπίνοβο τῶν Γρεβενῶν
ἀπὸ τὸν Δ. Λουκόπουλο (ἀριθ. χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ. 59, σ. 27):

1. ἽΟ διάσημος Βούλγαρος κοιτατζῆς Τσακαλάρωφ.
2. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Λ., ἀρ. 2217, σ. 263-264 (συλλογὴ Στ. Μάνεση, Ροδοχώρι Δυτ. Μακεδονίας 1955).
3. Γιὰ τὴ δράση τοῦ Τσακαλάρωφ βλ. Γ. Μόδη, ἽΟ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 156 κέ. σ. 172, 191 κá. Τοῦ ἰδίου, Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ Μακεδόνες ἀρχηγοί, σ. 153.
4. Βλ. καὶ ἽΑλ. Λέτσα, ἽΟ Αἰμιλιανὸς Γρεβενῶν καὶ τὸ Νεοτουρκικὸν Κομιτάτον, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 31. Πρβλ. Κ. Ι. Μαζαράκη, ἔ. ἀ., σ. 78 καὶ «Μακεδονικὸν ἽΗμερολόγιον» 1912, σ. 166 κέ. Γ. Μόδη, ἽΟ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 323.

- Ποιὸς θέλ' ν' ἀκούση κλάματα, δάκρα καὶ μοιρολόγια,
 δγιοβάτ' ἀπ' τοῦ Λιμπίνουβου¹ ἀπ' τοῦ χουργιό τοῦ διάκου
 ν' ἀκοῦσθι τῆ μανίτσα του κι αὐτὲς τὶς ἀδιρφές του,
 πῶς κλαίνουν πῶς μοιριουλουγοῦν, πῶς χύνουν μαῦρα δάκρα.
- 5 Δημήτρη μου, πιδάκι μου, γιέ μου γραμματισμένε,
 ἀπὸ μικρὸς στὰ γράμματα, μικρὸς στ' ἀλφαβητάρια
 τώρα ποιὸς σᾶς πρόδουκι στὰ Τούρκικα τὰ χέργια;
 - Οἱ Πηγαδ'τσιῶτις² τὰ σκυλιά, σκυλιά παραδομένα.
 - Πικρὸ καρτέρ' σᾶς ἔκαμαν, πικρὸ φαρμακουμένον
- 10 πέντ' ἔξι πγιάσαν ἀμπρουστά κι δικαπέντι πίσου
 κι πγιάσανι τὰ ἄλουγα, τὰ πῆραν 'ποὺ τὰ γκέμα.
 «Κατέβα κάτω, Δέσπουτα, κατέβα κάτω, Διάκι
 ἴσεις θά σβῆσθι τὴν Τουρκιά κι' ὄλου τοῦ ντουβλέτι³»
 Τοῦ λάκκου πάνου πάηναν στοῦ Θουδουρῆ τοῦ μύλου.
- 15 Πῶς τυραννοῦσαν τοῦ Χριστοῦ παράνομ' οἱ Οὐβραῖοι,
 ἔστι τοὺς τυραννοῦσαν παράνομοι οἱ Τούρκοι.
 Κι' οὐ διάκουσ τοὺς ἰξύβρισι κι τοῦ ντζαμί τοὺς βρίζει
 κι τὸ τσικούρι πῆρανι τοῦ σκίσαν τοῦ κιφάλι⁴.

Τοῦ καπετάν Γιαννούλη Ζέρμα

Τὸ ἐπόμενο τραγοῦδι ἀναφέρεται στὸν Μακεδόνα ὄπλαρχηγὸ Ζέρμα⁵
 ποὺ εἶχε λάβει μέρος σὲ πολλὲς μάχες ἐναντίον Τούρκων καὶ Βουλγάρων.

Τρία πουλάκια κάθουνταν στοὺν "Αἰ Λιά στὴ ράχη·
 Τό'να τηράει τοῦ Κόντσικου κι τ' ἄλλου κατ' τὴ Γέρμα,
 τοῦ τρίτου τοῦ μικρότιρου μοιριουλουγάει κι λέει:
 Τ' εἶν' τὸ κακὸ ποὺ ἔπαθες, Γιαννούλη Ζέρμα,

1. Λιμπίνουβο, χωρίον τοῦ νομοῦ Γρεβενῶν, πατριδα τοῦ διάκου Δημήτρη 'Αναγνώ-
 στου. Σήμερα ὀνομάζεται Διάκος.

2. Κάτοικοι τοῦ Τουρκικοῦ χωριοῦ Πηγαδίτσα, στὴν περιφέρεια Γρεβενῶν, φημιζό-
 μενοι γιὰ τὴν ἀγριότητά τους. Βλ. 'Αλ. Λέτσα, ἔ. ἀ.

3. Κράτος, κυβέρνησις (λ. τουρκ.).

4. 'Ο διάκος Δημήτρης 'Αναγνώστου, ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς πυροβολισμούς, ὑπέστη καὶ
 κτυπήματα ἰσχυρὰ στὸ κεφάλι μὲ τσεκούρι· γι' αὐτὸ εὗρέθη ὁ μυελὸς του σκορπισμένος
 (βλ. «Μακεδονικὸν Ἡμερολόγιον» 1912, σ. 170).

5. Βλ. Γ. Μόδης, 'Ο Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 137,
 κέ. Ν α ο ὀ μ Σ π α ν ο ὀ, 'Αναμνήσεις ἐκ τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγῶνος, Θεσσαλονίκη 1957,
 σ. 18, 19, 20.

5 τ' εἶν' τοῦ κακὸ πού ἐπαθις κι ἡ συμφουρὰ μιγάλη;
 σ' ἔφυγαν ὄλα τὰ πιδιά κι ὄλα τὰ παλληκάρια,
 μόν' σῶφυγι κι οὐ ψυχοῦδς οὐ Κώστας οὐ Στενάρης,
 ποῦ ' τὸν μπαριάκι¹ στὰ βουνὰ κι φλάμπουρου² στοῦς κάμπους³.

Τοῦ καπετάν Γκόνου

Ὁ καπετάν Γκόνος ἢ Γιώτας ἐγεννήθη στὰ Γιανιτσά τὸ 1866⁴. Τὸ Φεβρουάριο τοῦ 1905 ἄρχισε τοὺς ἀγῶνες του στὴν περιφέρεια τῆς τότε λίμνης τῶν Γιανιτσῶν. Ἐπολέμησε τοὺς Βουλγάρους κομιτατζήδες καὶ τοὺς ἀνάγκασε ν' ἀφήσουν ἐλεύθερο ἓνα μεγάλο μέρος τοῦ Βάλτου. Μὲ τὴν νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση τοῦ 1908 ὁ Γκόνος ἐγκατάλειψε τὸ Βάλτο καὶ κατέφυγε στὴν Ἀθήνα. Νοστάλγησε ὅμως τὴ Μακεδονία καὶ ἔφυγε πάλι ἀπὸ τὴν Ἀθήνα μαζί μὲ τὸ Λάζο Δουγιάμα⁵ καὶ ἄλλους. Ἔπese σὲ νυκτερινὴ τουρκικὴ ἐνέδρα καὶ σκοτώθηκε τὸ 1911. Ἐνας ἀπὸ τοὺς τέσσερες ἀδελφοὺς Δουγιάμα (Γκόνος, Μῆτρος, Τράϊκος, Λάζος) ἦταν ὁ Λάζος Δουγιάμας τοῦ τραγουδιοῦ. Καὶ οἱ τέσσερες ἀδελφοὶ ἀγωνίστηκαν κατὰ τῶν Βουλγάρων κομιτατζήδων. Μετὰ τὴν νεοτουρκικὴ μεταπολίτευση ὁ Λάζος καὶ Γκόνος Δουγιάμας κατέφυγαν στὴν Ἀθήνα. Ξαναγύρισαν στὴν Μακεδονία καὶ ὁ Λάζος σκοτώθηκε σὲ συμπλοκὴ τὸ 1912. Ὁ Γκόνος σκοτώθηκε σὲ κομμουνιστικὴ ἐνέδρα πολὺ ἀργότερα τὸ 1947. Σὲ λεπτομέρειες ἀπὸ τὴ ζωὴ τοῦ Γκόνου καὶ τοῦ Λάζου Δουγιάμα ἀναφέρεται τὸ ἐπόμενο τραγούδι⁶:

Τρία πουλάκια κάθονταν πέρα στοῦ Σκρᾶ τὴ ράχη,
 τὸ ἕνα τηρᾶει τὰ Γιανιτσά καὶ τ' ἄλλο τὴ Γουμέντσα,
 τὸ τρίτο τὸ μικρότερο μόν' κελαηδαίει καὶ λέει:
 Τὸν Γκόνο Γιώτα σκότωσαν οἱ Βούλγαροι οἱ Τοῦρκοι,
 5 τὸν Λάζο τὸν Δουγιάμα τὸν σκότωσαν Βουλγάροι. . .

Τὸ τραγούδι στὸ χειρόγραφο συνεχίζεται μὲ στίχους πεζολογικούς, κακότεχνους:

1. μπαριάκι (λ. τουρκ.) σημαία.

2. λ. λατ. σημαία, λάβαρον.

3. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., ἀριθ. 2215, σ. 283 (Συλλογὴ Σταύρου Μάνεση, Ἐπαχῶριον Γράμμου 1952).

4. Βλ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ. σ. 90 κέ.

5. Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 351 κέ.

6. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., ἀριθ. 2215, σ. 283, (Συλλογὴ Στ. Μάνεση, Ἐπαχῶριον Γράμμου 1952).

Ἐμπρός, παιδιά, νά βγοῦμε ἀπάνω στὰ βουνά,
 νά κάνουμε ἀνταρτικό, νά χτυπήσομε' τὸν ἐχθρό,
 νά χτυπήσομε' τὸν ἐχθρό τὸν ἄτιμο τὸν σλαβισμό.
 Οἱ Τοῦρκοι μὲ τὸ σύνταγμα μᾶς δῶσαν ἀμνηστία
 10 καὶ στὰ κρυφὰ μᾶς ἐκτελοῦν, κρυφὰ μᾶς ἐσκοτώνουν.....

Ἐνα χορευτικό τετράστιχο ἀναφέρεται στὴ δράση τοῦ Γκόνου στὴ
 λίμνη Γενιτσῶν:

Ἄσπ' ὁ Γκόνος ἀπ' τὰ Γιανισὰ
 στὴ λίμνη πολεμάει,
 μὲ ντουφέκια καὶ σπαθιά
 Βουλγάρους κυνηγάει¹.

Τοῦ καπετάν Μητρούση

Ὁ ὄπλαρχηγὸς καπετάν Μητρούσης (Δ. Γκογκολάκης) ἐγεννήθη στὸ
 χωριὸ Χομόνδης (σημερ. Μητρούση) Σερρῶν. Μιά ἡμέρα τὸ 1906 μῆκαν
 οἱ κομιτατζήδες στὸ σπίτι του καὶ ἐσφαζαν τὴ γυναίκα του καὶ τὸ παιδί
 του. Ἀπὸ τότε ἀναγκάζεται νά βγῆ στὸ κλαρί. Στὰ χωριά τῶν Σερρῶν σκό-
 τωσε πολλοὺς πράκτορες τοῦ Κομιτάτου καὶ ἐνώθη μετὰ τὸ ἀνταρτικὸ σῶμα
 τοῦ Γιαγκλῆ ἀπὸ τὴ Χαλκιδική. Τὰ ἐλληνικὰ κέντρα Σερρῶν - Θεσσαλο-
 νίκης τοῦ σύστησαν νά φύγῃ μαζὶ μετὰ τὸν σύντροφό του Γιοβάνη στὴν
 Ἑλλάδα. Ὑστερα ἀπὸ μικρὰ διαμονή στὴν Ἀθήνα ξαναγύρισε στὴν Μακε-
 δονία τὸ 1907. Στὶς 13 Ἰουλίου τοῦ ἰδίου ἔτους εἶχε πάει στὰ Σέρρας, γιὰ
 νά συνδεθῆ μετὰ τὸ Προξενεῖο. Τὸν πρόδωσαν καὶ ἀναγκάσθηκε νά καταφύγῃ
 στὸ καμπαναριὸ τῆς ἐκκλησίας, ἀπὸ ὅπου πολέμησε γενναῖα ὄρες πολλές.
 Γιὰ νὰ μὴν παραδοθῆ, αὐτοκτόνησε μετὰ τὸ μαχαίρι του. Γιὰ τὸν ἀγώνα αὐτὸ
 τοῦ Μητρούση καὶ τὶς τελευταῖες στιγμὲς γίνεται λόγος στὰ ἐπόμενα τρα-
 γουδία. Ὁ 13σύλλαβος τῶν τραγουδιῶν καὶ τὸ ὄλο ὕφος δείχνουν λόγια
 ἐπιτήδευση².

Μητρούσης καπετάνιος Θεὸν παρακαλεῖ,
 νά ἐμπῆ μὲς στὰ Σέρρας νά σύρῃ τὸ σπαθί.

1. Βλ. Κανελοπούλου, ἔ. ἀ. σ. 90, σημ. 1.

2. Λεπτομερὴ περιγραφή τῶν τελευταίων στιγμῶν καὶ τῆς γενναϊότητος τοῦ Μητρούση
 βλ. Γ. Μόδης, ἔ. ἀ. σ. 402 κέ., Κ. Ι. Μαζαράκης, ἔ. ἀ. σ. 78.

Ἄκόμα δὲν ἐμπῆκε, τὸν ἐπροδώσανε.

Μητρούσης καπετάνιος, στὸ χέρι τὸ σπαθί

5 Ναζέρδες¹ καὶ Κομσέρδες² ὄλοι μαζεύτηκαν
τὸ ἰλί - ἀλά³ φωνάζ'ν - Μητρούσ', παραδοθῆς.

- Τὸ αἷμα μου τὸ χύνω, δὲν παραδίδομαι
κι ἂν εἶσαι μπασκομσέρδος⁴ ἐμπρός μου νὰ σταθῆς,
τὸ βόλ' πού θά σέ στείλω νὰ τὸ παραδεχθῆς.

Ἡ ἐπομένη παραλλαγή ἀναφέρει λεπτομέρειες γιὰ τὴ μάχη τοῦ Μη-
τρούση ἀπὸ τὸ καμπαναριὸ τῆς ἐκκλησίας :

B

Μητρούσης καπετάνιος Θεὸν παρακαλεῖ
νὰ ἔμπε μέσ' στὰ Σέρρας νὰ σύρη τὸ σπαθί.

Ἰούλη δεκαπέντε⁵, Σάββατο βράδυ ὀκτώ,
ἐκλείσαν τὸ Μητρούση μὲς στὸ καμπαναριό.

5-Τεσλίμ ὄλ⁶, βρὲ Μητρούση, μὲ ὄλα τὰ παιδιὰ
Τεσλίμ ὄλ, βρὲ γκιαιούρη - Τεσλίμ δὲ γίνομαι.

Ἄς ἔρθη ὁ μπασκομσέρης, βεζίρης καὶ κατῆς,
τὰ χέρια μ' θά σταυρώσω, μονάχος θά δεθῶ.

Ἦρθε ὁ μπασκομσέρης, βεζίρης καὶ κατῆς,

10 τὸ ἰλί ἀλά φωνάζ'ν τεσλίμ δὲν γίνεται.

Πιάνουν καὶ γράφουν γράμμα, φερμάν' στὸ βασιλιά,
θὰ κάψουμε τὰς Σέρρας γιὰ πέντε ἕξ παιδιὰ.

- Τεσλίμ, βρὲ Μητρούση. - Τεσλίμ δὲν γίνομαι,
τὸ αἷμα μου θά χύσω, δὲν παραδίδομαι⁷.

Τοῦ καπετάν Γιαγκλῆ

Ὁ Γιαγκλῆς, καπετάνιος ἀπὸ τὴν Ἱερισσό τῆς Χαλκιδικῆς, ἦταν ἀρχη-
γὸς ἀνταρτικοῦ σώματος, πού τὸ εἶχαν ἐξοπλίσει οἱ ἀδελφοὶ Γερογιάννη,
τοῦ Μακεδονικοῦ συλλόγου τῆς Ἀθήνας, καταγόμενοι ἐπίσης ἀπὸ τὴν

1. ἀξιωματοῦχοι (λ. τουρκ. Nazir = ἐπίτροπος, ἀξιωματοῦχος).

2. ἐπιθεωρητὲς τῶν ἀρχῶν ἀσφαλείας (λ. τουρκ. Komiser).

3. Τὸ τουρκ. İli Allah = ὁ Θεὸς εἶναι ὁ ἀλάχ.

4. Τὸ τουρκ. Baskomiser = ἀνώτερος ἐπιθεωρητής.

5. Ἡ ἡμερομηνία δὲν συμφωνεῖ μὲ τὴν ἀναγραφομένη ἀπὸ τὸν Γ. Μόδη (ἔ. ἀ.)
13η Ἰουλίου. Ἴσως ἔγινε 15 χάριν τοῦ μέτρου.

6. Τὸ τουρκ. Teslim ol = παραδώσου.

7. Κατὰ προφορικὴ ἀνακοίνωση τοῦ φιλόλογου Ν. Α. Κωνσταντινίδη ἀπὸ τὴ Δρά-
μα.

Χαλκιδική. Με τὸ σῶμα τοῦ Γιαγκλῆ ἐνώθηκε καὶ ὁ Μητρούσης. Μετὰ τὴν ἐπαναστατικὴν δράση τοῦ ὁ Γιαγκλῆς ἀνεχώρησε γιὰ τὸ Ἅγιο Ὅρος, ὅπου ἀπέθανε σὲ προχωρημένη ἡλικία, καθὼς λέγει ἡ προφορικὴ παράδοση¹.

Α

- Ἔσεῖς, πουλιὰ μ' πετάμενα, πετᾶτε στὸν ἀέρα,
μὴν εἶδατε τὸ Γιώργη μας, τὸν καπετὰν Γιαγκλῆ μας;
- Ἐψὲς προψὲς τὸν εἶδαμε κάτω στὸ Ρωμαϊκο²
παλληκαράκια μάζιβι κι ὄλο Μακεδόνες.

5 Τὰ ἔμασι, τὰ σὺνάξι, κάθιτι τὰ ρωτάει.

Πιδιά μ', ποιὸς ἔφοφασίζεται πέρι γιὰ τὴν πατρίδα;
Τὶ λές, μωρ' καπετὰν Γιαγκλῆ, τί λόγια συντυχαίνεις;
Ἐμεῖς μπροστὰ θά φύγομι, κι ἐσύ γιὰ ἔλα πίσω.

Σὰν τ' ἄκουσ' καπετὰν Γιαγκλῆς, πολὺ τὸν κακοφάνη·

10 σὰν τὸ πουλάκι πῆδισι' ποὺ μιὰ ψηλὴ ραχοῦλα.

Β

- Ἔσεῖς, πουλιὰ πετούμενα, πουλιὰ ἔπ' τὸ Ἅγιον Ὅρος,
μὴν εἶδατε τὸν Γιώργη μας, τὸν καπετὰν Γιαγκλῆ μας;
  - Ἐψὲς, προψὲς τὸν εἶδαμε ψηλά στὸν Χολομώντα,
μὲ τοὺς Βουλγάρους πάλευε, μαζὶ μὲ τὰ παιδιά του.
- 5 Χτυπούσανε τοὺς Βούλγαρους, τὰ ἄγρια θεριά,
ποὺ σφάζουν τὰ παιδάκια μας, τὰ ἄγρια σκυλιά.

Τοῦ Ἄρμεν Χούπτσιου

Ἄρμεν ἢ Ἀρμενιάκης Χούπτσιος ἦταν σλαβόφωνος ἀπὸ τὸ χωριὸ Βόλακα τῆς Δράμας. Ἀπὸ τὸ 1903 ἔγινε Μακεδονομάχος. Τὸν χρησιμοποιοῦσε συχνὰ γιὰ σύνδεσμο ὁ Μητροπολίτης Χρυσόστομος. Συνελήφθη ἀπὸ τοὺς Τούρκους, κατεδικάσθη σὲ θάνατο ἀπὸ τὸ ἔκτακτο στρατοδικεῖο Θεσσαλονίκης καὶ ἀπὸ ἀπῆγγονισθὴ στὴν κεντρικὴ πλατεία τῆς Δράμας στίς 14 Σεπτεμβρίου 1906³. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1957 ἔγιναν ἐπίσημα τὰ ἀποκαλυπτήρια τῆς προτομῆς του. Παρίσταντο στὴν τελετὴ ἐκπρόσωποι τῆς Κοινότητος Βόλακος, τῶν Μακεδονομάχων καὶ ἄλλων ὀργανώσεων.

1. Βλ. καὶ Γ. Μόδης, Ὁ Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ ἡ νεώτερη μακεδονικὴ ἱστορία, σ. 403. Τοῦ ἰδίου, Μακεδονικὸς ἀγὼν καὶ Μακεδόνες ἀρχηγοί, Θεσσαλονίκη 1950 σ. 321.

2. στίχος ἄτεχνος.

3. Βλ. καὶ Γ. Μόδης, ἔ. ἀ. σ. 396.

- Ἄκουσατε τί ἔγινε στήν ἀγορά τῆς Δράμας;¹
 Κρεμάσανε τὸν Ἄρμεν μας στήν ἀτιμη θηλιά².
 Τοῦρκοι τὸν ἐκρεμάσανε καὶ οἱ Ρωμιοὶ τὸν κλάψαν,
 καὶ θέλουν νὰ τὸν θάψουν, μὰ οἱ Τοῦρκοι δὲν ἀφήσαν³.
- 5 Σὰν τ' ἄκουσε ὁ πατέρας του δῶρο τοὺς ἔδωσε,
 νὰ κάψουνε λαμπάδες γιὰ τὴν ἡμέρα του⁴.
 Σὰν τ' ἄκουσε ἡ γυναίκα του, στὰ μαῦρα ντύθηκε.
 Σὰν τ' ἄκουσε ἡ μητέρα του, μαχαίρια ζώστηκε,
 νὰ πάη νὰ πολεμήσῃ τὰ ἄπιστα σκυλιά⁵,
- 10 νὰ πάρ' τὸ αἶμα πίσω, νὰ φάη τὴν Τουρκιά⁶.

Κρητικές ρίμες

Οἱ Κρητικοὶ ριμαδόροι δὲν ἔμειναν ἀμέτοχοι στήν ἐξύμνηση τῶν Μακεδονομάχων. Μὲ τὸν τρόπο τους καὶ αὐτοὶ συνέθεσαν στιχουργήματα μὲ τὴ διάθεση ν' ἀπαθανατίσουν πατριῶτες τους, ποὺ πρόσφεραν τὴ ζωὴ τους στὸν ἀγώνα. Σὰ δείγμα δημοσιεύουμε τὸ παρακάτω τραγούδι, ποὺ ἀκούσαμε τὸ 1953 στὸ χωριὸ Τύλισο Μαλεβυζίου Κρήτης ἀπὸ χωρικούς⁷. Εἶναι σύνθεση κάποιου χωρικοῦ Κωνσταντινίδη καὶ ἔγινε ἀπὸ ἀφορμὴ τὸ θάνατο τοῦ Μιχάλη Κουβίδη ἢ Κουβιδάκη ποὺ ἔπεσε στὸ Μπιζάνι τῆς Ἡπείρου.

- Τύλισσος ξακουστὸ χωριὸ σ' ὄλο τὸ Μαλεβύζι,
 ἡ δόξα ἀδιάκοπη παντοῦ σὲ τριγυρίζει.
 Τσῆ μοίρας σοῦ ἔτανε γραφτὸ νὰ ἔχῃς τέτοια καμάρια
 καὶ κάθε μάνα ποὺ γεννᾷ νὰ βγάη παλληκάρια.
- 5 Ἀπὸ τὰ χρόνια τὰ παλιὰ ἦσυνε δοξασμένη
 καὶ μέσα εἰς τὰ σπλάχνα σου ἡ δόξα εἶναι θαμένη·
 τοῦ Ζερβουδάκη⁸ τ' ἀρχηγοῦ ἦσυνε σὺ πατρίδα,
 ποὺ ἔγραψε γιὰ τὴν Κρήτη μας τὴν πιὸ χρυσὴ σελίδα.

1. Τὸ κείμενο ποὺ μᾶς παρεδόθη γραπτὸ ἀπὸ τὸ Δραμινοὺ φιλόλογο Ν. Α. Κωνσταντινίδη ἔχει τὸ περίεργο β' ἡμιστίχιο, «στῆς Δράμας τὴν ἀγόρα».

2. στίχος λειψός.

3. στίχος ἄμετρος.

4. στίχος λειψός.

5. στίχος λειψός.

6. στίχος λειψός.

7. Χειρόγρ. Κ.Ε.Ε.Α., ἀρ. 1841 Β', σ. 175-177 (συλλογὴ Δ. Πετροπούλου, Κρήτη 1953).

8. Ὁπλαρχηγὸς ἀπὸ τὴν Τύλισσο.

- Ἐδῶ ἤπεσε καὶ ὁ Ἡρακλῆς¹ τῆς Κρήτης τὸ λιοντάρι,
 10 πού ἔτανα ζῆλος στὸ νησί τῆς Κρήτης τὸ καμάρι
 δόξα μᾶς παρηγόρησε τὴν σημερινὴν ἡμέρα
 ἀδέρφια φίλους συγγενεῖς καὶ δύσμοιρη μητέρα
 πού κλαίει τὸ λεβεντόπουλο, Μιχάλη Κουβιδάκη,
 πού ἔπесαν σὰν ἥρωας εἰς τὸ Μοναστηράκι²,
 15 κι ἡ δόξα τὸν στεφάνωσε μ' ἀμάραντα στεφάνια
 κι ἂν ἡ ψυχὴ του πέταξε ψηλὰ στὰ ἐπουράνια
 καὶ καμαρώνει μὲ χαρὰ ὅλο τὸ Μαλεβύζι,
 ὥστε νὰ στέκη ὁ οὐρανός, δάφνη θὰ τὸ στολίζει,
 κι ὅταν θὰ ν-ἔρθῃ ἡ ἄνοιξη καὶ λειώσουνε τὰ χιόνια
 20 καὶ γλυκοκελαδήσουνε τῆς Τύλισσος τ' ἀηδόνια,
 τραγούδια πού νὰ ψάλλουνε χίλια στὸν Κουβιδάκη,
 ν' ἀκούσῃ τὴν ἀντιλαλιά ἔπο τὸ Μοναστηράκι
 κι ἡ Τύλισσος αἰώνια θὰ τὸ ἔχη καύχισμά της,
 τὸ ὄνομά της πού τιμοῦν τ' ἀτρόμητα παιδιὰ της.

Πολλὰ ἀκόμη τραγούδια ἔγιναν γιὰ Μακεδονομάχους, τὸν Κατεχάκη (Ρούβα), τὸν Γ. Δημόπουλο ἀπὸ τὴ Χαλκιδική, τὸν Νταούτη, τὸν Φούντα, τὸν Παπαδράκο, τὸν Γ. Δικώνομο-Μακρῆ, τὸν καπετὰν Κορδίτσα, τὸν Δ. Κατσάμπα, τὸν Καραθάνο κ.ἄ. Δὲν εἶναι ὅμως ἀξιόλογες ποιητικὲς συνθέσεις, ἀλλ' ἀκαλαισθητὰ συμπλήματα στίχων καὶ νομίσαμε ὅτι δὲν ἀξίζουν νὰ πάρουν θέση σὲ μιὰ ἐκλογή, πού θέλει νὰ περιλάβῃ τραγούδια μὲ κάποια ἀξία δημοτικοῦ ποιητικοῦ λόγου.

Στὰ τραγούδια πού ἀναλύσαμε παραπάνω εἶναι φανερὴ ἡ ἐπίδραση τῆς γλώσσας καὶ τῆς τεχνοτροπίας τοῦ κλέφτικου τραγουδιοῦ. Δὲν βρίσκουμε ὅμως σ' αὐτὰ συχνὰ στίχους μὲ τὴν ἀπλότητα, τὴ ζωντάνια καὶ τὴν ἐκφραστικὴ δύναμη τοῦ στίχου τοῦ γνήσιου κλέφτικου τραγουδιοῦ. Κακόζηλες καὶ ἀκαλαισθητὲς ἀπομιμήσεις τὰ πολλὰ. Ὁ λαϊκὸς στιχουργὸς πού θέλει νὰ ὑμνήσῃ τοὺς ἥρωες τοῦ Μακεδονικοῦ ἀγώνα δὲν ζῆ στὴν ἐποχὴ τοῦ καθολικοῦ ξεσηκωμοῦ τοῦ ὑποδούλου ἑλληνισμοῦ, ὅπως ζοῦσε ὁ πρὶν ἀπὸ τὸ 1821 πρόγονός του, οὔτε ἔχει τὴν αὐθορμησία ἐκείνου στὴν κίνηση καὶ στὴ δράση. Οἱ ἀναμνήσεις τοῦ παρελθόντος ἀνακατεῦνται στὴ σκέψη του μὲ γεγονότα τοῦ παρόντος, τὰ ὁποῖα ἐκφράζει μὲ γλωσσικὸ ὄργανο ὄχι ἀπόλυτα δικό του. Μὲ τὴν ἀπομίμηση ποιητικῶν τρόπων τοῦ κλέφτικου

1. Ἡρακλῆς Κοκκινίδης, ὄπλαρχηγός, καθὼς μᾶς εἶπαν, ἀπὸ τὸ χωριὸ Κεραμούτσι τῆς ἐπαρχίας Μαλεβυζίου.

2. Ἴσως πρόκειται γιὰ τὸ Μοναστήρι, χωριὸ τοῦ νομοῦ Ἰωαννίνων.

τραγουδιού τὰ Μακεδονικά τραγούδια καταντούν, πολλές φορές, άνούσια στιχοπλοκία, χωρίς ποιητική όμορφία.

Τό άξιοσημείωτο σ' όλη αυτή τήν προσπάθεια του λαϊκού τραγουδιστή είναι ότι αισθάνεται τήν άνάγκη νά «βγάλει τραγούδι», γιά νά έξυμνήση τούς Μακεδονομάχους, όπως τούς βλέπει σάν ήρωικούς ανθρώπους, πού δέν διστάζουν νά θυσιάσουν τό υπέρτατο άτομικό αγαθό, τή ζωή τους, γιά τό υπέρτατο κοινό αγαθό, τήν έλευθερία. Ή θυσία τους αυτή προκαλεί τό θαυμασμό και είναι πηγή έμπνεύσεως, αλλά γιά νά έξωτερικέυση τήν έμπνευσή του χρησιμοποιεί έτοιμη γλώσσα και έτοιμους ποιητικούς τρόπους μιās άλλης ήρωικής έποχής. Ή όμοιότητα στους σκοπούς του αγώνα και τής άυτοθυσίας τών δύο έποχών διευκολύνει τό δανεισμό, αλλά τό δανεικό, και στήν καλύτερη περίπτωση προσαρμογής, προδίδει τήν ύπαρξή του.

Οί τύποι του κλέφτικου τραγουδιού, πού περισσότερο χρησιμοποιούνται στο όμοιο τραγούδι του Μακεδονικού αγώνα, είναι «ό κλέφτης πού πεθαίνει», «οί τελευταίες στιγμές», «οί τελευταίες παραγγελίες του», γιατί οί τύποι αυτοί, σάν ύστερογενή δημιουργήματα τής κλέφτικης έποχής, είναι πιό κοντά στή νοοτροπία, άποτελούν μέρος άπό τό ποιητικό άπόθεμα του λαϊκού τραγουδιστή του Μακεδονικού αγώνα.

Ύπό όποιαδήποτε μορφή και άν παρουσιάζεται τό τραγούδι του Μακεδονικού αγώνα, είτε με πρωτότυπα στοιχεία, είτε διατρεφόμενο με ψιχία τής κλέφτικης έποχής, βρίσκεται σε πτώση, συγκριτικά με τό κλέφτικο τραγούδι τής Τουρκοκρατίας· και σε μεγαλύτερη πτώση άκόμη βρίσκεται τό ήρωικό τραγούδι τών πολεμικών αγώνων του 1940 - 1944. Άλλαξαν οί έποχές, άλλαξαν και τὰ τραγούδια.

ΚΥΡΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ

- Α
- 'Αβδέλλα 346
 'Άγιον Όρος 358
 'Άγρας (Τέλλος) 325, 339, 340, 341, 342
 'Αθήνα 328, 330, 334, 355, 357
 Αιμίλιανός (ἐπίσκοπος Γρεβενών) 353
 'Αλιάμπης 351
 'Αναγνώστου Δημήτρης (διάκος) 353
 'Ανασελίτσα 350
 'Αρβανίτες 328
 'Αριστοτέλης βλ. 'Άγρας
 'Αρμεν ή 'Αρμενάκης Χούπτιος 358, 359
 'Αρχοντόπουλο (Γιάννης Νοταράς) 330
 'Ασπρόγεια 352
- Β
- Βάρδας 325, 343
 Βέροια 335
 Βλάντοβο 340
 Βλαχάκης 'Αντώνιος 345, 347
 Βλαχοκλεισούρα 327
 Βολάνης 351, 352
 Βούλγαροι πολλαχού
- Γ
- Γαλατινή 350, 354
 Γαρέφης Κ. 325, 336, 337, 338
 Γεμνίνοβο 342
 Γέρμας (χωριό) 345, 348, 349, 354
 Γέρμας (καπετάνιος) 348, 349
 Γερογιάννη αδελφοί 357
 Γευγελή 337
 Γιαγκλής 356, 357, 358
 Γιαντισά 355 - 356
 Γιobάνης 356
 Γιώργης Κρητικός 352, 353
 Γκούρας 345
 Γκόνος 355, 356
 Γουμένιτσα 355
 Γραδένιτσα 337
 Γρεβενά 328, 345
- Δ
- Δεσπότης 354
 Δημόπουλος Γ. 360
 Δήμος 333
 Διάκος 354
 Δικόνμος - Μακρής Γ. 360
 Δουγίμας 355
 Δροζίλοβο (σημ. Μεταμόρφωση) 341
- Ε
- 'Εβραίοι 351, 354
 'Εθνική 'Εταιρεία 324, 335
- Ζ
- Ζαρκάδας 335, 336
 Ζερβουδάκης 359
 Ζέρμας Γιαννούλης 354
 Ζιάκας 344, 345, 346, 348
- Η
- 'Ηπειρος 330, 359
- Ι
- 'Ιεροπηγή Καστοριάς 350
- Κ
- Καϊλάρια 335
 Καλογραίας Βουνό 349
 Καραθάνος 360
 Καρατάσος 337, 338, 339
 Καρατζόβα 335, 346
 Καστανόφυτο 347
 Καστανοχώρια 343, 345
 Καστοριά 326, 327, 328, 330, 332, 343, 347, 351
 Κατεχάκης 360
 Κατσάμπας Δ. 360
 Κλεισούρα 327
 Κοντσικό βλ. Γαλατινή

Κορδίτσα 360
 Κοροπούλης 349, 350
 Κουβίδης ή Κουβιδάκης 359, 360
 Κρήτη 343, 349, 359

Λ

Λαζαρίδης βλ. Αίμιλιανός
 Λάζος Δουγιάμας 355
 Λέχοβο 345, 346, 352
 Λιμπινόβο 354
 Λίτσας 347, 348
 Λόσνιτσα (σημ. Γέρμας) 344
 Λούκας 337, 338, 339, 347,

Μ

Μακεδονία πολλαχού
 Μαλεβύζι Κρήτης 359
 Μάνδρα Έλευσίνος 349
 Μελάς Παύλος πολλαχού
 Μίγγας Άντώνης 340, 341, 342
 Μικεζές (Μίκης Ζέζας) 332
 Μηλιές Πηλίου 336
 Μήτραινα 334
 Μητρος Βλάχος 326
 Μητρος (Δουγιάμας) 355
 Μητρούσης (Καπετάν) 356, 357
 Μοναστηράκι 360
 Μοναστήριον 326, 343
 Μορίχοβο 335, 337, 338, 344, 346
 Μουρίκι 344
 Μπαστής Χρήστος 345, 346
 Μπιζάνι 359
 Μπίμπας Στέργιος 352
 Μπιτόλια βλ. Μοναστήριον
 Μποταίτης Μητρος 334
 Μπρούφας Άθανάσιος 325, 335, 336

Ν

Νάουσα 340
 Ναούμης 350
 Νοταράς Γιάννης βλ. και Άρχοντόπου-
 λο 329
 Νταβέλης 350, 351
 Νταούτης 360

Ο

Όλυμπος 332, 335
 Όντρα 351
 Όξυά 344
 Όσνιτσα βλ. Όσνίτσανη
 Όσνίτσανη 347, 348

Π

Παλαμάς Κ. 334
 Παλιοχώρι Πτολεμαΐδος 344, 345
 Παναγιά Λιμνίτσα 335
 Παπαδήμας 345, 346
 Παπαδράκος 360
 Παύλαινα 334
 Περιστέρι 335
 Πετροπουλάκης 347
 Πηγαδίτσα 354
 Πιλιάτσικας 333
 Πτολεμαΐς 335

Ρ

Ραδοσίνιτσα (σημ. Μέγαρον) 345
 Ρούδιανη βλ. Ρούδιον
 Ρούδιον 327
 Ρουμάνοι 340

Σ

Σειμένης ή Σειμενάκης 352
 Σέλιτσα 347
 Σέρραι 356
 Σιαπέρας 346
 Σιάτιτσα 332 350
 Σκρῆ 355
 Σνίχοβον 353
 Στάτιτσα 326
 Στενάρης 355
 Στρέμπενο 352

Τ

Τάκης 335
 Τέλλος Άγρας βλ. Άγρας
 Τέχοβο (σημ. Καρυδιά) 341

Τίκες 335, 336	Φασούλας 353
Τούρκοι πολλαχού	Φλάμπουρας 345
Τράϊκος (Δουμάγιας) 355	Φλώρινα 350
Τρικάλα Κορινθίας 329	Φούντας 360
Τσακαλάρωφ 353	Φούφας (Παπαδάς) 325, 344, 345
Τσόντος Χαράλαμπος ή Τσοντολάμπης 343	X
Τσοτάκος 349	Χαντούρης Μιχάλης 340
Τύλισος Μαλεβυζίου 359	Χασάπης 340
Τώνης βλ. Μίγγας 'Αντώνης	Χρυσόστομος (μητροπολίτης Δράμας) 358

ZUSAMMENFASSUNG

Der Verfasser dieser Studie veröffentlicht 56 Liedertexte, in denen die Vaterlandsiebe der griechischen Kämpfer gelobt wird.

In einer kurzen Einleitung untersucht er den Wert dieser Lieder und stellt fest, daß die meisten davon Nachahmungen von Volksliedern einer anderen Epoche sind, nämlich aus der Zeit der Türkenherrschaft in Griechenland. Von jenen sind die Motive und manchmal sogar die Ausdrücke entliehen, wie es in Volksliedern oft vorkommt. Trotz dieser Nachahmungen verdienen es diese Texte, analysiert zu werden, denn sie zeigen, daß das Volk sich verpflichtet fühlte, seine Helden in Liedern zu ehren.

Nach dieser Einleitung veröffentlicht er die Texte mit historischen Kommentaren.

Einigen der Texte sind die Melodien beigefügt, die von dem Musiker Spyros Peristeris aufgezeichnet wurden.